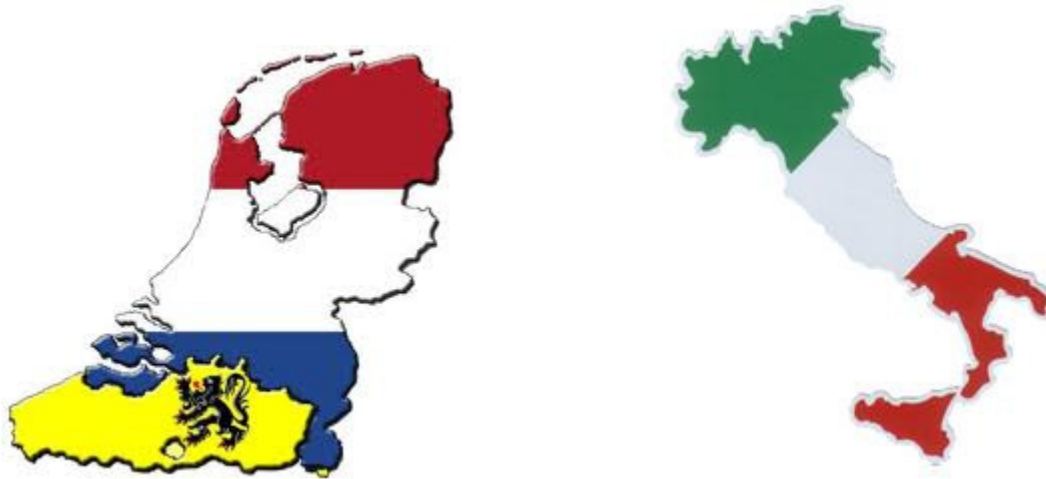

Nationalisme of Neofascisme?

Een vergelijkende studie over het succes van Forza Italia, Vlaams Blok en
Lijst Pim Fortuyn

Maurits ter Kuile

Rokin 66 III

1012 KW Amsterdam

Studentnummer: 0408255

Master: Geschiedenis van Politiek en Cultuur

Scriptiebegeleider: Frans Willem Lantink

Voorwoord

De zoektocht naar een onderwerp voor de scriptie waarmee ik mijn studie afrond is niet eenvoudig. Tijdens de aanloop naar het schrijven van de scriptie is bij mij het idee gegroeid om iets te onderzoeken met betrekking tot het Vlaams nationalisme. Tijdens het lezen van de geschiedenis van België van Henri Pirenne ben ik tot de conclusie gekomen dat mijn onderzoek wel raakvlakken met de actualiteit moet hebben. Daarom ligt een meer contemporain onderzoek mij aan het hart. Een vergelijkende studie over het Nederlands en Vlaams nationalisme zou voor de hand liggen, maar niet van veel originaliteit getuigen. Dankzij Frans Willem Lantink heb ik ervoor gekozen om Italië mee te nemen in deze studie. Een casus die op het eerste gezicht verschilt met de Vlaamse en Nederlandse, maar toch ook raakvlakken vertoont.

Een probleem waar ik op gestuit ben betreft de invalshoeken die historici en andere wetenschappers hanteren. Verschijnselen in de politiek die verband houden met nationale autonomie, nationaal denken, of nationale identiteit worden door wetenschappers op allerlei wijze bekeken en bestudeerd. Extreemrechts, rechtspopulisme, nationalisme, neonationalisme en neofascisme zijn voorbeelden van invalshoeken die op de politieke partijen die ik heb onderzocht relevant zijn gebleken. Geraldien van Frijtag heeft mij hierin het juiste pad op gestuurd om mijn onderzoek niet puur op nationalisme te spitsen. Dit heeft de patstelling van mijn onderzoek doorbroken en gezorgd voor dit eindresultaat.

Mijn dank gaat uit naar Frans Willem Lantink en Geraldien von Frijtag voor de begeleiding en tips. Natuurlijk ook naar iedereen die mij heeft aangemoedigd en gesteund. In het bijzonder mijn ouders die lang op het moment hebben moeten wachten.

Inleiding _____	4
Plan van aanpak _____	8
Hoofdstuk 1: Nationalisme, fascisme en het politiek spectrum _____	9
Nationalismetheorieën _____	9
Taal _____	11
Religie _____	12
Etniciteit _____	13
Rol van de geschiedschrijving _____	13
Rol van de gedeelde geschiedenis _____	14
Naties _____	16
Fascistisch corpus _____	18
Politiek Spectrum _____	22
De Derde weg _____	24
Spook van de democratie _____	26
Hoofdstuk 2: Neonationalisme 1945-1990's _____	28
België, Vlaanderen vs. de rest _____	28
Italië, Niet afzweren, en niet restaureren _____	31
Nederland, Pacificatiepolitiek _____	33
Overeenkomsten en verschillen in de voorgeschiedenis _____	37
Hoofdstuk 3: Het succes van het rechtspopulisme _____	40
Antilinks: anti-establishment en neoliberaal _____	40
Italië _____	40
België _____	42
Nederland _____	44
Algemene overeenkomsten _____	46
Wat valt er te kiezen? _____	48
Economische of politieke crisis? _____	50
Nationale identiteit en Europa _____	51
Italië _____	52
België _____	55
Nederland _____	57
Algemene overeenkomsten _____	59
Derde scheidslijn _____	61
Single issue en taboes _____	62
Ideologieënvrij? _____	63
Integralisme _____	64
Leiderschap, Organisatie en media _____	65
Italië _____	65
België _____	66
Nederland _____	68

De overeenkomsten	69
Strijd	70
De toekomst	71
Conclusie	74
Literatuurlijst	77

Inleiding

De twintigste eeuw is door de twee wereldoorlogen Europa zeer bewogen. De opkomst van het nationalisme was een van de hoofdzaken voor het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog in 1914. De nasleep van de Eerste Wereldoorlog heeft ervoor gezorgd dat er twintig jaar na de vredesondertekening een nieuwe oorlog uitbrak. De Vrede van Versailles heeft het nationalistische beginsel in de praktijk gebracht. Hierin is besloten dat staten de nationale samenstelling van hun bevolking dienen te weerspiegelen. De nationale spanningen en onbeantwoorde ambities worden echter niet weggelaten. Mede hierdoor komen in Duitsland en Italië fascistische bewegingen aan de macht. In 1939 monden deze gebeurtenissen uit in de Tweede Wereldoorlog. Zodoende heeft het nationalisme aan de basis gestaan van zowel de Eerste als de Tweede Wereldoorlog. Na deze gebeurtenissen lijkt er in West-Europa weinig ruimte te zijn voor het nationalisme.

Er is een aantal factoren dat zorgt voor vraagtekens bij de rol van het nationalisme in de toekomst. Ten eerste heeft het systeem van de natiestaten in Europa na twee wereldoorlogen een solide machtsbasis gecreëerd. Aangezien de gestichte natiestaten in West-Europa sinds 1945 in deze vorm stand houden, is de vraag wat voor rol nationalisme zal spelen. Ten tweede is sinds het einde van de Tweede Wereldoorlog het tijdperk van globalisering aangebroken. Er vindt internationale samenwerking plaats op politiek en economisch terrein door de komst van de Verenigde Naties, de Europese Unie, de Wereldhandelsorganisatie en het Internationaal Monetair Fonds. Deze organisaties hebben een dominante positie in de wereldpolitiek ingenomen.¹

Hierdoor is het aan de ene kant mogelijk dat de geglobaliseerde en interafhankelijke wereld een nieuwe betekenis geeft aan de natie. Hierin wordt de natie niet zozeer irrelevant verklaard, maar vindt er een soort herstructurering van de nationale identiteit plaats door middel van de een toekomstgerichte oriëntatie van historische elementen. Aan de andere kant is het mogelijk dat er een gevoel komt van het wegvallen van de traditionele nationale identiteit. Als de natiestaat niet meer een

---

¹ Andrew Heywood, *Political ideologies. An introduction* (New York 2003) 186.

betekenisvolle collectieve nationale identiteit kan leveren gaan bijzonderheden zoals ras, religie, regio of etniciteit de plek van de natie innemen. Deze vorm van nationalisme vindt overal in Europa plaats.² Zodoende zal dit verschijnsel een belangrijke rol spelen in deze studie.

De recente en nieuwe verschijningsvormen van het nationalisme steken sinds het einde van de Koude Oorlog de kop op. Doordat er zowel historische continuïteiten als discontinuïteiten zijn te ontdekken kan er gesproken worden van nieuw nationalisme.³ Overal in Europa worden de nationalistische politieke bewegingen populairder en invloedrijker. In Italië heeft Silvio Berlusconi tussen 1994 en 2011 drie keer aan het hoofd gestaan van de nationalistisch ingestelde regering. In Nederland geeft de Partij voor de Vrijheid van Geert Wilders sinds 2010 gedoogsteun aan het huidige kabinet Rutte. En in België is het Vlaams Belang nog niet in een kabinet vertegenwoordigd geweest, maar staat wel klaar om mee te regeren.⁴ Ook in andere West-Europese landen vinden nationalistisch ingestelde partijen veel draagvlak bij de kiezer. Hiertoe behoren onder meer het Front National (Frankrijk) en de FPÖ (Oostenrijk). Het lijkt er op dat het nationalisme in West-Europa een renaissance heeft doorgemaakt.

De komst van nationalistische politieke partijen heeft tot opzienbarende reacties van diverse historici, politici en pers geleid. Door de komst van deze nationalistische politici zijn zowel algemene vergelijkingen met de komst van het fascisme, maar ook persoonlijke vergelijkingen met Hitler en Mussolini zijn aan de orde. Andrew Heywood ziet in de komst van fascistischachtige partijen en bewegingen een nieuwe vorm van fascisme: democratisch fascisme. Deze ideologie heeft bepaalde fascistische principes losgelaten. Hierdoor spreekt hij van neofascisme.⁵ Zijn definitie staat centraal in deze studie. Hierin richt ik mij op de politieke partijen in Italië, België en Nederland die na de millenniumwisseling op de meeste kiezers hebben kunnen rekenen. Hierdoor is de volgende onderzoeksvraag tot

---

² Andrew Heywood, *Political ideologies. An introduction* (New York 2003) 186-187.

³ André Gingrich en Marcus Banks (ed.), *Neo-nationalism in Europe and beyond. Perspectives from social anthropology* (Oxford 2006) 2.

⁴ Jan Erk, 'From Vlaams Blok to Vlaams Belang', *West European Politics* 28 (2005) 493-502, 501.

⁵ Andrew Heywood, *Political ideologies. An introduction* (New York 2007) 226-228.

stand gekomen: In hoeverre is er sprake van neofascisme bij Forza Italia, Vlaams Blok en Lijst Pim Fortuyn?

Ter ondersteuning van deze vraag is er ook een aantal deelvragen die het onderzoek van bepaalde kaders weet te voorzien. Waarom vindt er na de millenniumwisseling een piek plaats in de steun aan nationalistische politieke partijen en bewegingen? Wat is de relatie tussen nationalisme, fascisme en populisme? Wat heeft de herleving van het nationalisme tot gevolg met betrekking tot de rol van ideologieën in de 21^e eeuw?

De drie casussen heb ik bewust gekozen vanwege de verschillende geschiedenissen van de natievorming en het nationalisme. De Italiaanse staat is in 1861 gesticht en is daarmee de jongste van de drie. Door de grote verscheidenheid van stadstaten en kleine koninkrijken op Italiaans grondgebied met de machtsbasis in het Noorden is het eenwordingsproces gekenmerkt door een staat van oorlog met het eigen volk. De belangrijkste reden voor het behandelen van Italië is de oorsprong van het fascisme. Onder leiding van Benito Mussolini bloeit het fascisme op in Italië. Aanvankelijk is het programma dat Mussolini presenteert een combinatie van socialistische en nationalistische eisen. Later ontpopt het zich tot een gewelddadig, autoritair en ondemocratisch systeem en Italië sluit zich aan bij Nazi-Duitsland. De verering van Mussolini en het fascisme hebben nadien nog veel invloed gehad op Italië en het Italiaans nationalisme.

De Belgische staat bestaat sinds 1830, maar al voor die tijd is er sprake van een Vlaams bewustzijn. België wordt door het overwegend Nederlandssprekende Vlaanderen en overwegend Franssprekende Wallonië verdeeld. De taalstrijd loopt als een rode draad door de geschiedenis van het land. Voor de Eerste Wereldoorlog zijn er binnen de Vlaamse Beweging geen anti-Belgische gevoelens. In beide wereldoorlogen is er sprake van een aanzienlijk collaboratiegehalte onder Vlaamse nationalisten. Dit zorgt enige tijd voor een crisis in de Vlaamse Beweging. In 1954 wordt de Volksunie opgericht. Bij deze partij zijn de wortels terug te vinden van de huidige Vlaamse nationalistische politieke partijen Vlaams Belang en N-VA.

Nederland en België hebben tot 1830 gedeeltelijk dezelfde geschiedenis. Het Nederland zoals men het tegenwoordig kent krijgt in 1830 gestalte na de afscheiding

van België. Net als België wordt Nederland bezet tijdens de Tweede Wereldoorlog. Net als de Vlaamse Beweging komt er in Nederland met de Nationaal Socialistische Beweging een nationalistische beweging tot stand. Het verschil is echter dat het nationalisme in de twintigste eeuw echter nooit goed van de grond komt in Nederland. Onder leiding van Anton Mussert behaalt de NSB zijn grootste succes door bij de Statenverkiezingen van 1935 acht procent van de stemmen te behalen. Maar al voor het uitbreken van de oorlog daalt de publieke steun voor de NSB. Na de oorlog worden er partijen en bewegingen opgericht van nationalistische aard, maar op grootschalige steun kunnen zij niet rekenen.

De drie casussen die ik onder de loep neem zijn dus verschillend van achtergrond. Italië heeft een geschiedenis met het fascisme, waarin een belangrijke rol is weggelegd voor het nationalisme. Het kan door verschillende redenen zelfs na de oorlog op steun van veel Italianen rekenen. Vlaanderen heeft een lange geschiedenis van nationalisme, maar moet na de oorlog zien om te gaan met het besmette verleden. Het Nederlandse nationalisme blijft na de oorlog beperkt tot kleine groeperingen en partijen. Het echte succes komt pas met de verkiezingswinst van de LPF in 2002 tot stand.

De ommekeer in de steun van nationalistische partijen is het duidelijkst waarneembaar na de millenniumwisseling in de casussen die centraal staan in deze studie. In Nederland vindt er in 2002 een politieke aardverschuiving plaats door de verkiezingswinst van de LPF. De nieuwbakken partij van wijlen Pim Fortuyn behaalt 26 zetels en is de eerste nationalistische politieke partij in de Nederlandse regering. In Italië herwint Forza Italia, in een lijstverband met de Lega Nord en de Alleanza Nazionale, in 2001 de steun van het Italiaanse volk en mag Berlusconi zijn tweede kabinet vormen dat het langst zittende in naoorlogs Italië wordt. In Vlaanderen beleeft het Vlaams Blok van Filip Dewinter zijn hoogtepunt bij de Kamerverkiezingen van 2003 door 18 zetels te behalen en een jaar later zelfs 32 zetels in het Vlaams parlement. Dit is de laatste verkiezing die het Vlaams Blok winnend weet af te sluiten.

Plan van aanpak

Ter beantwoording van de hoofdvraag en de deelvragen behandel ik in hoofdstuk 1 kort de wetenschappelijke stand van zaken door middel van bestaande theorieën over nationalisme en politieke stromingen. Hierin zal ik ook aan de hand van de Nederlandse, Belgische en Italiaanse casussen duidelijk maken dat de begrippen naties en nationalisme een veranderlijk karakter hebben. Als laatste behandel ik in dit hoofdstuk de kenmerken van het fascisme en de indeling van ideologieën op het politieke spectrum.

In hoofdstuk 2 geef ik de verschillende voorgeschiedenissen van het nationalisme weer in Italië, België en Nederland. In deze geschiedenissen laat ik zien wat het succes is geweest van de nationalistische partijen na de Tweede Wereldoorlog. De politieke klimaten verduidelijken het succes van de nationalistische partijen na de millenniumwisseling.

Hoofdstuk 3 staat in het teken van de overeenkomsten die Forza Italia, Vlaams Blok en Lijst Pim Fortuyn tot dezelfde politieke familie laat behoren: het rechtspopulisme. Hierin spelen de overeenkomsten op het nationalistische vlak een belangrijke rol. Dit vormt het grootste gedeelte van het onderzoek. Aan het einde van dit hoofdstuk schets ik kort het politieke en ideologische toekomstbeeld.

Tot slot kom ik in de conclusie terug op de hoofd- en deelvragen die ik bondig beantwoord.

Hoofdstuk 1: Nationalisme, fascisme en het politiek spectrum

Het is onmogelijk om een vast beginpunt te kiezen in het onderzoek naar natiebeseef en nationalisme in de drie naties die centraal staan. Dit komt door het veranderlijke karakter van de begrippen en de uiteenlopende visies van historici op deze begrippen.

Nationalismetheorieën

Het debat over de herkomst van de natiestaat en het nationalisme wordt bepaald door twee tegenovergestelde denkwijzen. Aan de ene kant staan het perennialisme en het primordialisme. Aan de andere kant staat het modernisme. Het primordialisme en perennialisme stellen dat de geschiedenis van de natie valt terug te brengen naar de Middeleeuwen of de Oudheid. Wat het primordialisme bijdraagt is het aangeven van het belang van de ‘heilige etniciteit’. Elk nationalisme en elk concept van de natie is gevormd door verschillende elementen en dimensies die worden gelabeld als voluntaristisch, organisch, burgerlijk, etnisch, of instrumenteel. Er zitten hierdoor grote verschillen tussen bijvoorbeeld het nationalisme tijdens de Franse Revolutie, het Russisch nationalisme onder Stalin en het liberaal Indiaas nationalisme. Met andere woorden; geen enkele natie noch nationalisme kan niet worden gezien als puur het één, of het ander, ook niet als een van deze onderdelen het nationalisme of de nationale identiteit domineert.⁶ Het nadeel van het geloof in de premoderne wortels van de natie is het aanhangende geloof in de continuïteit van de collectieve culturele identiteit.⁷

Modernisten menen dat het nationalisme is ontstaan na de Franse Revolutie als bijproduct van industrialisatie en urbanisatie in de negentiende eeuw. De natie wordt door Benedict Anderson gedefinieerd als een *imagined community*.⁸ De natie is volgens hem een constructie en daardoor laat hij de emotionele argumenten van de komst van nationalisme links liggen.⁹ Dit zorgt ervoor dat het nationalistische gevoel

---

⁶ Anthony D. Smith, *The Nation in History. Historiographical Debates about Ethnicity and Nationalism* (Cambridge 2000) 25.

⁷ Anthony D. Smith, *Nationalism. Theory, ideology, history* (Cambridge 2001) 50-51.

⁸ Benedict Anderson, *Imagined Communities. Reflections on the origin of nationalism* (Londen 2006) 6.

⁹ Smith, *The Nation in History*, 70.

niet van bovenaf wordt opgelegd, maar als een soort antropologische constante tot stand is gekomen. Perennialisme en modernisme bereiken niet de innerlijke wereld van nationalisme. Hierdoor is er maar een kleine kans om andermans nationalisme te begrijpen, die aan de basis kan liggen van sentimenten die tot conflicten kunnen leiden.¹⁰ Hierdoor is een wat meer genuanceerde stroming ontstaan waar Anthony Smith een van de grondleggers van is. Het etnosymbolisme gaat op zoek naar de verbinding tussen moderne naties en de premoderne collectieve identiteiten.¹¹

Het zwaartepunt ligt in zijn benadering van de etnie; de naam voor een menselijke gemeenschap dat verbonden met een thuisland, bezit van gemeenschappelijke mythen van afkomst, gedeelde herinneringen, één of meer elementen van een gedeelde cultuur en een mate van solidariteit. De overeenkomsten met de natie zijn de elementen van de gemeenschappelijke benaming, mythes en herinneringen. Het grote verschil ligt waar beide begrippen hun zwaartepunt hebben. Etnies worden hoofdzakelijk gedefinieerd door oude mythen en historische herinneringen. Daarentegen worden naties gedefinieerd door het historisch grondgebied wat bezit wordt en door de volks- en publiekscultuur. Een natie moet zijn thuisland bezitten, een etnie hoeft dat niet.¹²

Etnosymbolisten hebben geen theorie ontwikkeld, maar maken alleen gebruik van benaderingen. Smith meent dat deze zijn belast met de macrogeschiedenis en zijn sociaal-culturele elementen. Zodoende kunnen etnosymbolisten de vaak (te) ruime beweringen van aanhangers van de andere hoofdparadigma's van het nationalisme corrigeren.¹³ Bovendien staat het etnosymbolisme toe dat er historische discontinuïteiten zijn en biedt het de mogelijkheid door nieuwe combinaties van etnische categorieën en gemeenschappen het mogelijke ontstaan van recente of nieuwe naties.¹⁴ Dit is een belangrijke reden waarom ik ook de etnosymbolische benadering toepas in dit werk.

---

¹⁰ Anthony D. Smith, *Nationalism. Theory, ideology, history* (Cambridge 2001) 120.

¹¹ Anthony D. Smith, *The Nation in History. Historiographical Debates about Ethnicity and Nationalism* (Cambridge 2000) 62-77.

¹² Smith, *Nationalism*, 13.

¹³ Ibidem, 60-61.

¹⁴ Smith, *The Nation in History*, 76.

De territoriale grenzen van de landen die in dit onderzoek centraal staan worden in de negentiende eeuw definitief getrokken. Het moderne karakter van naties en het bijkomende nationalisme zijn van bovenaf geconstrueerd, maar kunnen alleen begrepen worden wanneer deze van onderaf worden geanalyseerd. Daarom moet er gekeken worden naar de assumpties, hoop en behoeften van het volk.¹⁵ Er is een aantal thema's dat de eenheid in de natie en de nationale identiteit kan kenmerken. Ik zal deze behandelen om aan te tonen dat de eenheid en identiteit en het in het verlengde liggende nationalisme een veranderlijk karakter hebben.

Taal

Op het moment van natievorming in Europa na de Napoleontische tijd worden er door verschillende elites allerlei nationalistische maatregelen getroffen. Ook in Nederland is dat het geval. Door koning Willem I wordt het Nederlands in 1814 tot officiële taal benoemd. Nederland wil de andere Europese mogendheden laten zien over een eigen identiteit te beschikken en de Franse cultuurinvloeden terugdringen. Opvallend is dat de Koning zelf zeer gebrekkig Nederlands spreekt en in het Frans vergadert. De tweetaligheid in de Waalse provincies wordt tijdens de Nederlands-Belgische unificatie (1815-1830) gedoogd.¹⁶ Na de Belgische afscheiding in 1830 'verfransen' de Belgische steden. Er ontstaat een Vlaamse Beweging die zich inzet voor de erkenning van de volkstaal, maar van een taalstrijd is nog zeker geen sprake. Dit komt doordat België in de eerste jaren wordt beheerst door het beginsel 'vrijheid in alles en voor allen'. Mede hierdoor heerst er in de beginjaren van de Vlaamse Beweging het gevoel dat het Vlaams bewustzijn een versterking van de Belgische nationaliteit met zich meebrengt. Dit verandert in de tweede helft van de negentiende eeuw, waarna er pas vanaf 1914 een anti-Belgische toon herkenbaar is.¹⁷ De tweetaligheid in België heeft zich ontwikkeld tot de splijtzwam van het land, maar vormt in de jongste jaren van de staat geen probleem voor de nationale identiteit.

---

¹⁵ Eric Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780. Programme, myth, reality* (New York 1992) 10.

¹⁶ Remieg Aerts, *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland, 1780-1990* (Nijmegen 1999) 74.

¹⁷ Lode Wils, *Van Clovis tot Happart. De Lange weg van de naties in de Lage Landen* (Antwerpen 2005) 137-169.

Italië kent voor de eenwording in 1861 geen staatkundige eenheid en bestaat uit een lappendeken van koninkrijkes en hertogdommen. Tijdens de eenwording geldt het Italiaans als vreemde taal, want slechts 2,5% van de bevolking spreekt het. Dit is een van de kenmerken van de van hogerhand opgelegde nationale identiteit. Dit blijkt ook uit de uitspraak van politicus Massimo d’Azeglio na van de eenwording: “Italië is af, rest nu nog de Italianen te maken”.¹⁸

Religie

Een reden voor de religieuze achtergrond van het nationalisme zijn de vele conflicten die in en om Europa hebben gewoed en vaak een bewuste (lands)grens betwisten. Een voorbeeld hiervan is de religieuze achtergrond van de Tachtigjarige Oorlog. Door de katholieke Spaanse overheersing zou een natiebeseft zijn ontstaan onder de protestantse bevolking in de Nederlanden.¹⁹ Om dezelfde reden groeit het Belgische bewustzijn in 1830. Echter ligt een sociaaleconomische oorzaak ten grondslag aan de breuk van Het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. Het door armoede en werkloosheid geteisterde protestante noordelijke deel kan uiteindelijk niet voorkomen dat het meer welvarende katholieke zuidelijke deel zich afscheidt.

Italië is de bakermat van het katholicisme, maar het lukt niet om de volledige Pauselijke Staten in te lijven bij de eenwording in 1861. De oplossing komt pas in 1929 wanneer Mussolini het Vaticaan als soevereine staat erkent en de paus Italië als soevereine staat erkent. In het concordaat wordt opgenomen dat het rooms-katholicisme de staatsgodsdienst van Italië is. Religie is in Italië zodoende een belangrijke natievormende factor geweest. Het oplossen van het Romeinse vraagstuk levert Mussolini ongekennde populariteit op.²⁰

De nationalistische retoriek op het gebied van religie is in Nederland, Vlaanderen en Italië aan het eind van de twintigste eeuw is omgeslagen naar anti-

---

¹⁸ Jaap van Osta, *Een geschiedenis van het moderne Italië* (Amsterdam 2008) 95-99.

¹⁹ Adrian Hastings, *The Construction of Nationhood: ethnicity, religion and nationalism* (Cambridge 1999) 190.

²⁰ Van Osta, *Een geschiedenis van het moderne Italië*, 216-217.

islamisme. De nationalisten beroepen zich nu op de christelijke waarden, ondanks de steeds verdergaande secularisatie.

Etniciteit

Etniciteit is in het kort de gemeenschappelijkheid van cultuur, tradities en geloof. Taal hoeft hierbij niet een barrière te vormen. Een tweede taal of een dialect hoeft bij voorbaat niet te zorgen voor een onrijmbare relatie met etniciteit. Aan de ene kant kunnen twee etniciteiten ineen groeien door politieke, economische of geografische druk. Hierdoor kan het zo zijn dat een mix van etnies na verloop van tijd kan uitgroeien tot een afzonderlijke etniciteit. Dit is het geval na de Belgische afscheiding. Het nieuwe Koninkrijk België bestaat uit Vlamingen en Walen. Uiteindelijk zorgt het Vlaamse gevoel van discriminatie voor een taalstrijd die het land figuurlijk verdeelt. Aan de andere kant is een op territorium gebaseerde etniciteit meer gebaseerd op een mythe dan op de reële waarheid.²¹

Etniciteit lijkt gelijk te staan aan nationaliteit. Etniciteiten bestaan achter al voor de komst van de natiestaten. Sommige etniciteiten overleven de natievormende periode en hierdoor is er een mogelijkheid tot het ontstaan van een subetniciteit binnen de gevestigde naties.²² Een goed voorbeeld hiervan is de Vlaamse etnie. Maar ook tweede- en derdegeneratie migranten die zowel met hun ‘moederland’ als ‘gastland’ verbondenheid voelen, bezitten zogenaamde subetniciteiten.

Rol van de geschiedschrijving

Het probleem van het nationalisme en de geschiedschrijving, of breder genomen de geschiedwetenschap, is de verbinding tussen politiek en cultuur. Kenmerken van nationalistische geschiedschrijving zijn onder meer: het beschrijven de wortels van de natie, het weergeven van de bedreigingen die de natie heeft gekend, de beschrijving van de periode van economische voorspoed en het beschrijven van het nationale karakter. Door de zoektocht naar continuïteit in de historiografie vindt er

---

²¹ Adrian Hastings, *The Construction of Nationhood: ethnicity, religion and nationalism* (Cambridge 1999) 170-173.

²² Hastings, *The Construction of Nationhood*, 170-173.

juxtapositie en teleologische geschiedschrijving plaats. Hierdoor is nationalistische geschiedschrijving een weergave van een bepaald politiek beeld en is het zelfvoorzienend van aard. Daarom zegt het niets over de (premoderne) geschiedenis.²³ Italië is hier een goed voorbeeld van. De presentatie van archeologische stukken in Italië in een Romeins museum wisselt naar gelang de politieke situatie in de loop van de twintigste eeuw. In 1911 wordt het liberale karakter van Italiaanse geschiedenis aangetoond door de uniformiteit van de stukken te presenteren. Het Italiaanse kolonialisme wordt neergezet als een logisch gevolg van de Romeinse civilisatie. In 1937 worden gelijkenissen getoond tussen Mussolini en keizer Augustus. In de tijd van het fascisme wordt de nadruk gelegd op een totalitair, technologisch, hiërarchisch en gemilitariseerd geschiedbeeld. In de jaren vijftig van de twintigste eeuw wordt de republikeinse geschiedenis van het Romeinse Rijk gepresenteerd en wordt bij de expositie de nadruk gelegd op de zaken uit het alledaagse leven.²⁴

Rol van de gedeelde geschiedenis

Aan de ene kant bestaat er dus een weergave van de geschiedenis die beïnvloed is door de staat. Aan de andere kant is het recente verleden een gemene deler van een natie. En kan het ervoor zorgen dat mensen in een natie uit elkaar drijven of naar elkaar toe groeien. Een dergelijke breuklijn is herkenbaar na een Wereldoorlog. De periode van de Tweede Wereldoorlog vervangt de Tachtigjarige Oorlog als de grondslag van de Nederlandse samenleving. Hierdoor wordt de vooroorlogse kritiek op de parlementaire democratie terzijde geschoven. Er is vertrouwen en stabiliteit in de politiek in de periode na de oorlog, getuige de onafgebroken jaren (1948-1958) dat Willem Drees premier kan zijn.²⁵

Het Vlaams nationalisme splitst in tweeën na de Eerste Wereldoorlog. Aan de ene kant staat de anti-Belgische, overwegend katholieke deel dat door de hoop op een breuk van België is gecollaboreerd met de Duitse bezetter. Hieruit komt het Vlaams

---

²³ John Breuilly, 'Nationalism and Historians. Some Reflections. The formation of National(ist) Historiographical Discourse' in: Claire Norton (ed.), *Nationalism, historiography, and the(re)construction of the past* (Washington 2007) 1-21, 21.

²⁴ Joshua Arthurs, '(Re)Presenting Roman History in Italy, 1911-1955' in: Claire Norton, *Nationalism, Historiography and the (Re)Construction of the Past* (Washington 2007), 29-41.

²⁵ Remieg Aerts, *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland, 1780-1990* (Nijmegen 1999) 244-261.

Nationaal Verbond (VNV) voort die voor de Tweede Wereldoorlog weer collaboreert met de Duitse bezetter. Uit deze radicale kant van de Vlaamse Beweging ontstaat het Vlaams Blok in 1978. Aan de andere kant ontstaat een meer reformistisch democratisch deel. Deze stroming van het Vlaams nationalisme wordt echter teveel beïnvloed door de politieke koppeling van het oorlogsleed aan het vooruitzicht van de Vlaamse herrijzenis.²⁶

Het Italiaanse voorbeeld van de gedeelde geschiedenis is opvallend te noemen. Wanneer in 1943 Italië is verslagen, wordt Mussolini door de Duitsers aan het hoofd gesteld van een Duitse marionettenstaat: de Republiek van Salò in Noord Italië. De laatste stuip trekking van Mussolini is door de Duitse invloed de meest racistische en gewelddadige uiting van het Italiaanse fascisme. Aangezien Italië steeds dichterbij de algehele bevrijding komt, groeit de openlijke tegenstand en er ontstaat een guerrillastrijd tegen de Republiek van Salò: de *Resistenza italiana*. Deze strijd wordt door politieke partijen gebruikt om maatschappelijk door te breken en de oude politieke rol weer te kunnen vervullen. Door de goede partijorganisatie en strijd lust weten de communisten de *Resistenza* te domineren. Hierdoor wordt de communistische partij één van de pijlers van de nieuwe ‘nationale eenheid’. Maar ook de andere partijen slagen er in om hun imago bij de massa te verbeteren. Daarom zorgt de verzetsbeweging voor een rehabilitatie van de politiek.²⁷

Echter vormt deze periode een zwart gat in de collectieve gedachte van de Italianen. Er ontstaan na de oorlog drie dominante herinneringsmilieus: de zwarte neofascistische herinnering, de grijze conservatieve herinnering en de rode antifascistische herinnering. Als gevolg hiervan ontwikkelt er geen schuld bewustzijn en wordt er frivool met historische feiten omgesprongen.²⁸

---

²⁶ Luc Boeva, ‘Nationalisering van de demos’, *Wetenschappelijke Tijdingen* 1 (2009) 63-77, 71.

²⁷ Jaap van Osta, *Een geschiedenis van het moderne Italië* (Amsterdam 2008) 263-266.

²⁸ Aram Mattioli, *Viva Mussolini. Die Aufwertung des Faschismus im Italien Berlusconi* (Paderborn 2010) 147-148.

Naties

De Italiaanse staat wordt gesticht in 1861, terwijl er van Italianen nog geen sprake is. De regionale diversiteit, met name het economische verschil tussen Noord en Zuid, is al in de zestiende eeuw merkbaar. Daarom worden de staten op willekeurige wijze tot eenheid gemaakt. De Italiaanse taal wordt slechts door een kleine minderheid beheerst en de cultuur is ten dele overeenkomstig. Door de grote verscheidenheid van stadstaten en kleine koninkrijken op Italiaans grondgebied met de machtsbasis in het Noorden is het eenwordingsproces gekenmerkt door een staat van oorlog met het eigen volk. Een gecentraliseerde staat is misschien niet de beste oplossing geweest, maar uiteindelijk ontstaat er in de jaren dertig onder het bewind van Benito Mussolini wel een nationaal bewustzijn. Onder zijn leiding bloeit het fascisme op in Italië. Er ontstaat een gevoel van eenheid. De Tweede Wereldoorlog scheurt het land weer. De rol van Italië, Mussolini en het fascisme in de Tweede Wereldoorlog is in de naoorlogse periode veelal onjuist of onvolledig neergezet door historici, politici en media. Vele Italianen hebben zodoende geen idee van de gruweldaden tijdens het Italiaans kolonialisme en de Republiek van Salò.²⁹ Het gat tussen het *paese legale* (wettelijke land) en *paese reale* (werkelijke land) wordt nooit overbrugd en leidt in Noord Italië tot *Leghismo* (ligavorming) en in Zuid Italië tot *Brigantaggio* (georganiseerde misdaad). Italianen zijn diep doordrongen van hun eigen identiteit en hebben een sterk besef van *italianità*. Maar zij missen het gevoel voor collectiviteit.³⁰

Nederland is tijdens de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden een federatieve eenheid. Door de provinciale zelfstandigheid is er van een eenheidsstaat geen sprake. De verzuilde en multiculturele samenleving bieden etnische en multiculturele minderheden de ruimte om zelfstandige samenlevingsverbanden te vormen. De Franse tijd en de Belgische afscheiding maken van Nederland een mogendheid in verval, afhankelijk van de buitenlandse goede wil en strategische belangen. Het verlies van de koloniën na de Tweede Wereldoorlog maakt een einde aan het zijn van een middengrote mogendheid. De sociale mobiliteit die ontstaat aan het eind van de negentiende eeuw en de in het nationale verleden geïnteresseerde

²⁹ Aram Mattioli, *Viva Mussolini. Die Aufwertung des Faschismus im Italien Berlusconi* (Paderborn 2010) 76, 99.

³⁰ Jaap van Osta, *Een geschiedenis van het moderne Italië* (Amsterdam 2008) 341-345.

opkomende burgercultuur zorgen voor de komst van nationale herdenkingen en volksfeesten. Maar voor de rest is de opkomst van het nationalisme in Europa grotendeels aan Nederland voorbij gegaan. Na 1848 zijn er drie thema's die de politiek beheersen: de schoolstrijd, de kiesrecht kwestie en de sociale wetgeving. De maatschappelijke interesse in de koloniën in Nederlands-Indië komt pas laat op gang. Met het oog op aanzien en inkomsten wil Nederland deze kolonie behouden, maar daarvoor is het te laat. Onder internationale druk verliest Nederland de Indische koloniën.³¹ De Hollandse glorie leunt op de godsdienstvrijheid en de Nederlandse identiteit is gebaseerd op de tolerante houding van de Nederlanders.³² Maar die houding verliest de laatste jaren terrein ten opzichte van de intolerantie.

De Belgische onafhankelijkheid in 1830 maakt een einde aan eeuwenlange buitenlandse overheersing. Er ontstaat een Vlaamse Beweging die vanuit Belgisch patriottistische overwegingen de achtergestelde volkstaal en cultuur probeert te beschermen. Mede door de afnemende Franse revanchistische dreiging wordt het Vlaamse bewustzijn zelfstandiger. De taalstrijd in het onderwijs en openbare leven vindt een steeds breder draagvlak door de sociale mobiliteit en het uitbreidende stemrecht aan het eind van de negentiende eeuw. Vanaf dat moment wordt de grens tussen Franstalig Wallonië en Nederlandstalig Vlaanderen steeds duidelijker. Wanneer Duitsland in de Eerste Wereldoorlog het Duitse Rijk wil vergroten, probeert het Vlaanderen en indirect ook Nederland voor zich te winnen. Het idee van een Groot-Nederland als satellietstaat van Duitsland wordt nooit tot uitvoering gebracht, maar zorgt wel voor het anti-Belgisch karakter binnen de Vlaamse Beweging. Het VNV is in 1933 de eerste nationalistische politieke partij van België. Door de collaboratie met de Duitsers in de Tweede Wereldoorlog raakt het Vlaams nationalisme in diskrediet. Na de oorlog probeert de Volksunie (vanaf 1954) langs parlementaire weg de federalisering van België te bereiken. Zowel het Vlaams Belang als de Nieuw-Vlaamse Alliantie vindt zijn wortels terug bij de Volksunie. Hierdoor blijft de kern van het Vlaams nationalisme hetzelfde. De federalisering krijgt in de jaren zestig en zeventig gestalte door taalgebieden te construeren en deze aparte

---

³¹ Remieg Aerts, *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland, 1780-1990* (Nijmegen 1999).

³² Steven de Foer, 'Een waakzame overheid en harde sociale druk, maar...', in: Axel Buyse, *Nieuw radicaal rechts in Europa* (Antwerpen 2002) 141-169, 148.

bevoegdheden toe te kennen.³³ Maar zolang de Belgische eenheid wordt bewaard is in de ogen van de Vlaams nationalisten de Vlaamse staatvorming niet afgerond.

Fascistisch corpus

Om te onderzoeken of de Lijst Pim Fortuyn, het Vlaams Blok en Forza Italia neofascistisch zijn moet ik eerst duidelijk stellen wat fascisme überhaupt is. Er zijn vele studies over het fascisme en neofascisme. En de conclusies over de betekenis van fascisme en de mogelijke aanwezigheid van neofascisme verschillen nogal. De in 1996 overleden Italiaanse historicus Renzo de Felice was van mening dat er slechts één fascisme heeft bestaan, te weten het Italiaanse fascisme onder Mussolini. Het Nazisme dat in dezelfde tijd ontstaan is, is voor andere historici onderdeel van een algemeen fascisme. Andrew Heywood is daar één van. Hij ontleedt in het boek *Political Ideologies* de term fascisme door een corpus van het fascisme te schetsen in de vorm van vijf hoofdkenmerken. Dit zijn het antirationalistische karakter, de nadruk op strijd, de rol van het leiderschap en elitisme, de verwantschap met het socialisme en de omarming van het ultranationalisme. Volgens Heywood kunnen sommige politieke partijen in de eenentwintigste eeuw betiteld worden als neofascistisch of democratisch fascistisch.³⁴

Het vergelijken van het fascisme met de huidige politiek is moeilijk door verschillende historische omstandigheden. Hierdoor ligt het gevaar van anachronismen op de loer. De hierboven genoemde kenmerken fungeren daarom niet als een zuivere checklist. De eigen interpretaties kunnen tot verschillende conclusies leiden. Resultaten van een dergelijke studie zijn zodoende betwistbaar. Daarom is het van belang dat ik eerst duidelijk schets wat verstaan kan worden onder fascisme.

Het eerste thema van het fascisme dat Heywood gebruikt is het antirationisme. Dat wil zeggen dat het fascisme zich afzet tegen de waarden van de Verlichting en Franse Revolutie, die tot uiting komen in de ideologieën van het liberalisme en socialisme. Het fascisme richt zich op de massa en niet op het individu.

---

³³ Lode Wils, *Van Clovis tot Happart. De Lange weg van de naties in de Lage Landen* (Antwerpen 2005) 259-277.

³⁴ Andrew Heywood, *Political Ideologies. An introduction* (New York 2007) 227.

Het negatieve karakter van het fascisme door duidelijker te stellen waar het tegen is (anticommunistisch, antiliberaal, antikapitalistisch enz.) dan waarvoor het staat betekent niet dat het fascisme zelf geen waarden bezit. Deze waarden zijn dezelfde waarden uit de Verlichting, maar de betekenis is anders. ‘Vrijheid’ staat voor onvoorwaardelijke overgave, ‘democratie’ staat gelijk aan absoluut dictatorschap, en ‘voortgang’ betekent constante strijd en oorlog.³⁵ Hitler en Mussolini maken gebruik van enorme propaganda om de nieuwe waarden bij te brengen en om in te spelen op de emotie van de massa. De volmaakte Italiaan in fascistisch Italië is een gedisciplineerde medeburger die de fascistische staat met hart en ziel toegedaan was door een combinatie van bekwaamheid en strijdlustigheid. Deze waarden komen samen in de spreuk *Libro e moschetto, fascista perfetto* (de volmaakte fascist bezit boek en pistool).³⁶

Een ander antirationeel kenmerk is de opvatting van de natie. De natie wordt in het fascisme gezien als een organische eenheid en een product van een unieke geschiedenis met het bezit van een eigen cultuur en taal. De gemeenschap is dus niet aan elkaar gebonden door iets tastbaars, maar door middel van loyaliteit, heldendom en emotie. Dit is wat de fascistena zien als de creatie van de ‘nieuwe mens’.³⁷

Het tweede thema is strijd. De ideeën van Charles Darwin en Herbert Spencer wat betreft natuurlijke selectie en *survival of the fittest* slaan aan in de periode van politiek nationalisme. Menselijke voortgang kan bereikt worden door middel van competitie en conflict. Eenheid, loyaliteit en gehoorzaamheid zijn de waarden die dit mogelijk moeten maken. Oorlog en expansie zijn hierin de ultieme graadmeters.³⁸ De imperialistische aspiraties van Mussolini in het interbellum hebben een doorslaggevende rol in de fascistische heerschappij in Italië. De Tweede Ethiopische Oorlog (1935-1936) loopt uit op een debacle. De oorlog is peperduur en Italië bloedt militair dood. Mussolini wordt hierdoor gedwongen zijn binnenlandse politiek terzijde te schuiven en zijn aandacht te verleggen op de internationale politiek. Eerst intervenueert Italië in de Spaanse Burgeroorlog, waarin de verspreiding van het fascisme nauwelijks een reden is. Wanneer Duitsland in juni 1940 afstevent op een

³⁵ Andrew Heywood, *Political Ideologies. An introduction* (New York 2007) 207-209.

³⁶ Jaap van Osta, *Een geschiedenis van het moderne Italië* (Amsterdam 2008) 229-230.

³⁷ Heywood, *Political Ideologies*, 207-209.

³⁸ *Ibidem*, 209-211.

overwinning stapt Italië (in de hoop op de heerschappij van het Middellands Zeegebied) totaal onvoorbereid in de Tweede Wereldoorlog. Door het uitblijven van Italiaans militair succes wordt Mussolini steeds afhankelijker van Hitler.³⁹ Vanaf halverwege de jaren dertig is er van een typisch Italiaans Fascisme geen sprake meer door de buitenlandse focus en afhankelijkheid. Duitsland groeit uit tot datgene wat Mussolini voor ogen heeft: een totalitaire heerschappij onder leiding van één sterke leider die geen verantwoording hoeft af te leggen, in het bezit van een sterk en gedisciplineerd leger dat strijdt voor de verlossing en restauratie van de natie. Het Duitse fascisme ontwikkelt zich door de rassenleer, het antisemitisme en de wens voor totale wereldheerschappij tot wat men nu betitelt als nationaalsocialisme of Nazisme.

Het derde thema is leiderschap. De fascistische maatschappij is patriarchaal en kent drie typen mensen. De hoogste is de opperste alziende leider (Duce/Führer) met ongeëvenaarde autoriteit. Daaronder zit de strijdelite die staan voor mannelijkheid, visie, heroïek en zelfopoffering. In Italië zijn dit de zwarthemden van de *Milizia Volontaria per la Sicurezza Nazionale* (MVSN) en in Duitsland de *Schutzstaffel* (SS). Hieronder staat de zwakke, passieve en onwetende massa. Door propaganda wordt de massa wijsgemaakt dat de leider de ware wil van het volk vertolkt. De massa wordt door de leider gewezen op hun ware lot. De massa wordt dus ondanks hun zwakte en onwetendheid in theorie politiek niet uitgesloten.⁴⁰

De werkelijkheid in Italië is echter minder overzichtelijk dan de theoretische maatschappelijke gelaagdheid. Mussolini's regime is een systeem van *checks and balances* waarin hij constant het evenwicht weet te bewaren tussen verschillende conservatieve stromingen waaronder de Katholieke Kerk, de monarchie en het leger. Mussolini verstevigt in de beginjaren van zijn regime zijn eigen machtspositie. De persoonlijke dictatuur die hiervan het resultaat is, komt voort uit angst voor een communistische revolutie en het verlangen naar een sterke regering. Van een fascistische revolutie is geen sprake. De opbouw van de fascistische staat gaat hand in hand met de ondergang van het revolutionaire karakter van de fascistische beweging en partij. De partij groeit enerzijds uit tot een instrument voor de persoonlijke politiek van Mussolini en anderzijds tot een supportersvereniging voor het regime zonder

---

³⁹ Jaap van Osta, *Een geschiedenis van het moderne Italië* (Amsterdam 2008) 240-256.

⁴⁰ Andrew Heywood, *Political Ideologies. An introduction* (New York 2007) 211-213.

revolutionair karakter. Dit komt mede door het gegeven dat veel *hardcore* fascisten hun lidmaatschap moeten opzeggen. Bovendien is de macht van Mussolini gebaseerd op een compromis met de koning. De koning bezorgt Mussolini in 1922 immers de macht. En aangezien Mussolini zelf nooit een opvolger zou kunnen aanwijzen uit angst voor vroegtijdig machtsverlies, weet de koning dat hij bij overlijden van Mussolini een nieuwe regering zou kunnen aanstellen.⁴¹

De cultus van Mussolini wordt stevig beïnvloed door de pers die het volk probeert te depolitiseren. Maar niet alleen de propaganda helpt zijn populariteit te vergroten. Het concordaat met de paus in 1929 zorgt eindelijk voor de oplossing in het Romeinse vraagstuk. Het rooms-katholicisme wordt de staatsgodsdienst in Italië en het Vaticaan wordt onafhankelijk.⁴²

Het vierde thema van Heywood, de overeenkomsten met het socialisme, is erg opvallend aangezien op het eerste gezicht de twee ideologieën juist veel lijken te verschillen. De overeenkomsten doen Heywood echter anders denken. Het fascisme is evenals het socialisme antikapitalistisch van aard. Het is tegen de macht van de grote bedrijven en financiële instellingen. Bovendien vormt de kapitalistische waarde van zelfverrijking een bedreiging voor de eenheid van de natie, waarin de gemeenschap boven het individu staat. Tot slot is in het fascisme een socialistisch economisch beleid aan de orde door het reguleren en controleren van het kapitalisme.⁴³ Het corporatisme dat economische harmonie voor ogen heeft door onder meer de vorming van grote syndicaten is in Italië nooit tot uiting gekomen. Wel zijn er enkele economisch fascistische elementen te herkennen in Mussolini's politiek. Het ondersteunen van de zware industrie ten tijden van de Grote Depressie in de jaren dertig is hier een voorbeeld van. Daartegenover staat het feit dat er sprake is van staatskapitalisme door middel van lonenverlaging en de oprichting van het *Istituto per la Ricostruzione Industriale* (IRI) in 1933, die de Italiaanse banken overeind houdt wanneer Italiaanse bedrijven hun schulden niet kunnen betalen. Hierdoor ontstaat kartelvorming in de industrie en de landbouw en wordt de macht van de grote

---

⁴¹ Jaap van Osta, *Een geschiedenis van het moderne Italië* (Amsterdam 2008) 201-222.

⁴² Van Osta, *Een geschiedenis van het moderne Italië*, 216-217.

⁴³ Andrew Heywood, *Political Ideologies. An introduction* (New York 2007) 213-214.

kapitalistische bedrijven steeds groter.⁴⁴ Door de ideologische vaagheid op het gebied van de economie blijkt het fascisme uiteindelijk een soort derde weg tussen het socialisme en het kapitalisme te zijn. Hierbij is het anticommunisme prominenter aanwezig dan het antikapitalisme.⁴⁵

Als vijfde en laatste thema noemt Heywood het ultranationalisme als kenmerk van het fascisme. Opvallend is dit niet, aangezien het fascisme ontstaat in de periode na de Eerste Wereldoorlog waarin naties elkaar nog altijd zien als rivalen. Bovendien komt Italië door de Vrede van Versailles niet goed uit de oorlog. Fascisten vinden dat er sprake is van een moreel bankroet van de natie en culturele decadentie in de moderne maatschappij. De natie moet als een feniks uit deze as verrijzen en dit gaat in de jaren twintig en dertig van de twintigste eeuw gepaard met militarisme en expansionisme.⁴⁶ In Italië komt dat tot uitdrukking door de verovering van Albanië en Abessinië, het latere Ethiopië. De nationalistische idealen worden overgenomen uit de periode voor de Eerste Wereldoorlog. Dit betekent dat alles draait om het geloof in de nationale wederopstand. Aan de ene kant wordt *italianità*, het gevoel van de nationale eenheid, verheerlijkt. Sportevenementen zoals het wereldkampioenschap voetbal in 1934 en de wielervedstrijd Giro d'Italia zorgen voor een groter wordend eenheidsgevoel bij de massa. Aan de andere kant wordt het Romeinse verleden (*romanità*) verheerlijkt. Mussolini presenteert zich als de voortzetting van Julius Caesar en gaat de titel *Duce*⁴⁷ gebruiken. Ook worden andere Romeinse kunstvormen en symbolen geherintroduceerd. Bekende voorbeelden hiervan zijn de Romeinse groet en de *fascio littorio*, de 'roedenbundel' die symbool staat voor kracht en eenheid. Aan deze symboliek dankt het fascisme zijn naam.⁴⁸

Politiek Spectrum

Traditioneel gezien worden politieke partijen geplaatst op een politieke as. De klassieke factor die partijen van een rechts of links stempel voorziet is de religie. Confessionele partijen zijn over het algemeen rechts, seculiere partijen links. De

---

⁴⁴ Jaap van Osta, *Een geschiedenis van het moderne Italië* (Amsterdam 2008) 205-207, 223-227.

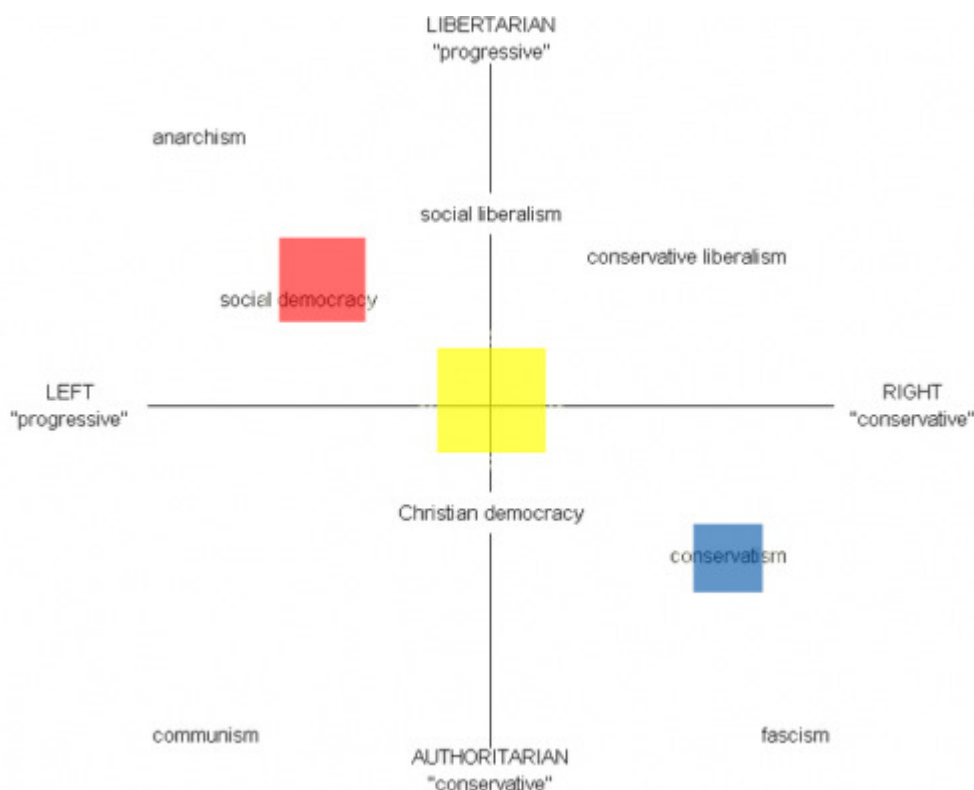
⁴⁵ Andrew Heywood, *Political Ideologies. An introduction* (New York 2007) 213-214.

⁴⁶ Heywood, *Political Ideologies*, 215-216.

⁴⁷ Duce is Italiaans voor dux, Latijn voor legerleider.

⁴⁸ Jaap van Osta, *Een geschiedenis van het moderne Italië* (Amsterdam 2008) 228-231.

tweede factor die kenmerkend wordt voor politieke partijen is de economie. Hierin worden de op arbeid gerichte partijen aangemerkt als links en de op kapitaal gerichte partijen rechts. Uiteindelijk worden de sociaaleconomische standpunten doorslaggevend. Progressieve partijen worden geplaatst op de linkerzijde van de as. Conservatieve partijen op de rechterzijde van de as. In de twintigste eeuw wordt de traditionele links-rechts verdeling te beperkt om politieke stromingen te plaatsen. Hans Slomp en Herbert Kitschelt maken een politiek spectrum met een tweede as, waarin de mate van burgerlijke vrijheid een rol krijgt.⁴⁹ Hierdoor bestaat de mogelijkheid om diverse politieke stromingen en personen in te delen op basis van zowel de mate van autoriteit van de staat en mate van progressiviteit in economische zin. Het ziet er als volgt uit:

50

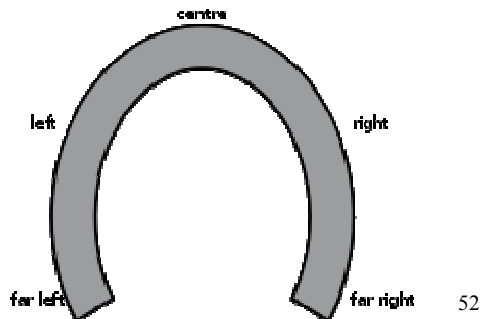
Om de meer hedendaagse politieke partijen te plaatsen in dit schema is al wat eenvoudiger. Als men politieke stromingen met elkaar vergelijkt, valt op dat sommige standpunten overeenkomen en andere afwijken. Het is in een dergelijke vergelijking belangrijk om zo veel mogelijk familiegelekenissen te ontdekken. Daarom is het ook

⁴⁹ Hans Wansink, *De erfenis van Fortuyn. De Nederlandse democratie na de opstand van de kiezers* (Amsterdam 2004) 42.

⁵⁰ Hans Slomp, *European Politics Into the Twenty-First Century: Integration and Division* (Westport 2000) 32.

van belang om het hoefijzermodel van Jean Pierre Faye.⁵¹ Hierin bewegen de extremen van rechts en links steeds dichterbij elkaar toe, waardoor deze meer familiegelijkenissen met elkaar vertonen dan het model van Slomp beweert.

De Derde weg

Door het hoefijzermodel komen de extremen van links en rechts dichterbij elkaar te staan. In dit model kan het klassieke fascisme worden geplaatst in het gat tussen extreemrechts en extreemlinks. Heywood heeft het niet voor niets het extremisme van het midden genoemd. De industrialisatie van de negentiende eeuw zorgt voor een bedreiging van de middenklasse door de groeiende grote ondernemingen en de georganiseerde arbeid. Hierdoor ontstaat er enerzijds een antikapitalistische houding en anderzijds een anticomunistische houding.⁵³ Het fascisme is op deze manier een derde weg tussen kapitalisme en communisme, waarin het nationalisme een zeer belangrijke rol speelt.

Eerder in dit hoofdstuk staat beschreven wat de kernwaarden zijn van het fascisme. Twee punten zorgen ervoor dat het fascisme moeilijk te omschrijven valt. Ten eerste door de verschillen tussen de fascistische regimes. Zowel Mussolini's Italië als Nazi-Duitsland worden betiteld als fascistische regimes, maar de twee kennen onderling aanzienlijke verschillen.

Ten tweede door de verschillen tussen de theorie en de praktijk. De fascistische principes worden door Mussolini en Hitler terzijde geschoven op het

⁵¹ Dick Pels, *De geest van Pim. Het gedachtegoed van een politieke dandy* (Amsterdam 2004) 26-27.

⁵² http://en.wikipedia.org/wiki/Horseshoe_theory [28 juli 2011]

⁵³ Andrew Heywood, *Political Ideologies, An Introduction* (New York 2003) 215.

moment dat zij daar aanleiding voor zien. Met andere woorden, er bestaat een verschil tussen het fascisme als beweging en het fascisme als regime. Met name het fascistische ideaal van Mussolini *Tutto nello Stato, niente al di fuori dello Stato, nulla contro lo Stato* (Alles in de Staat, niets buiten de Staat, niets tegen de Staat) wordt niet nageleefd. Zoals eerder staat beschreven begint het fascisme in Italië als een revolutionaire beweging die door middel van terreur de macht in Italië naar zich toe heeft kunnen trekken. Maar des te groter de aanhang voor de leider Mussolini wordt, des te kleiner wordt de invloed van het ware fascistische gedachtegoed. Er kan gesteld worden dat er in Italië tot 1943 geen sprake is geweest van een fascistische staat. In Duitsland wordt in de jaren dertig de fascistische staat gerealiseerd die de fascisten in Italië voor hun land voor ogen hadden. De fascistische staat van Mussolini wordt gesticht binnen de bestaande kaders van de traditionele staat. Het beste voorbeeld hiervan is het gegeven dat de koning een nieuwe regering zou kunnen aanstellen bij overlijden van Mussolini. Door deze situatie wordt de heerschappij van Mussolini min of meer getolereerd. Naast de Kroon blijven namelijk ook de Rooms-katholieke kerk, het leger, het grootkapitaal en de rechterlijke macht in hun oude vorm bestaan.⁵⁴ Dat laatste betekent niet dat er sprake is geweest van een rechtsstaat. Maar de Italiaanse politiestaat heeft vele malen minder slachtoffers geëist dan de Duitse. Van systematische massaterreur is in Italië geen sprake geweest en kan daarom niet worden betiteld als totalitair.⁵⁵

In het verlengde van het gat tussen theorie en praktijk is de connectie tussen ideologieën en politieke partijen. Ondanks dat ideologieën worden aangegrepen door politieke partijen, zijn deze niet gelijk aan elkaar. De functie van partijen in relatie tot ideologieën is deze te presenteren in een directe consumeerbare vorm en om deze te verspreiden met optimale efficiëntie.⁵⁶

Door het kameleontische en soms pragmatische karakter van het fascisme is de koppeling met populisme snel gemaakt. Populisme bezit kenmerken van een ideologie, maar bezit geen centrale kernwaarden, in tegenstelling tot het socialisme en liberalisme. Wel koppelt het populisme zich aan andere ideologieën. Populisme is een

---

⁵⁴ Jaap van Osta, *Een geschiedenis van het moderne Italië* (Amsterdam 2008) 259.

⁵⁵ Van Osta, *Een geschiedenis van het moderne Italië*, 213.

⁵⁶ Michael Freedon, *Ideology. A very short introduction* (Oxford 2003) 78-79.

reactie tegen ideeën, instellingen en praktijken van representatieve politiek en dat een impliciet of expliciet *heartland* prijst als antwoord op een gevoel van crisis. Het neemt attributen op vanuit zijn omgeving om zich sterken en in de praktijk is het toeval.⁵⁷ Populisten komen op voor het volk, maar hebben geen vaste klassenbasis. Het heeft hulpmiddelen nodig om zich flexibel te kunnen presenteren en het belangrijkste hulpmiddel is het opkomen voor het als eenheid geschetste volk, in het bijzonder de *silent majority*. Hierdoor kan de koppeling met het nationalisme worden gemaakt. In de praktijk zijn populistten meer bezig met wat ze niet zijn dan wat ze wel zijn. In de wortels is populisme een reactie van de geleiden tegen de leiders waardoor het geen reactie is tegen de moderniteit, maar in de praktijk wel vaak de verliezers van de moderniteit aantrekt.⁵⁸

Sinds de jaren negentig is het rechtspopulisme in West Europa weer in opkomst. Een bepaalde verzameling van politieke partijen bezit een reeks van gelijkenissen die onder meer zijn te herkennen bij Forza Italia, Vlaams Blok en LPF. Over het algemeen zijn de volgende kenmerken toe te wijzen aan het ‘nieuw rechtse’ West-Europese populisme: het zijn van een protestbeweging die als intermediair tussen volk en politiek wil optreden tegen het establishment zonder zich uitdrukkelijk te conformeren aan een politieke stroming door middel van demagogisch en simplistisch taalgebruik zichzelf of de charismatische leider te profileren. Dat nieuw populisme verschillende vormen kent, komt voornamelijk door de diverse issues die worden aangegrepen om steun te verwerven. Dit verklaart de vele verschillende manieren van aanpak en het kameleontische en veelzijdige karakter van nieuw rechts populisme. Immigratie, regionalisme en belastingen worden per nationale context verschillend gebruikt.⁵⁹

Spook van de democratie

De opkomst en de populariteit van het populisme kan verklaard worden door twee karaktereigenschappen van de democratie. Aan de ene kant kent de democratie een verlossende kant. De macht van het volk speelt hierin een belangrijke rol. Deze biedt hoop en inspiratie voor het volk om tot probleemoplossingen te komen. Aan de

---

⁵⁷ Paul Taggart, *Populism* (Buckingham 2000) 1-5.

⁵⁸ Taggart, *Populism*, 93-111.

⁵⁹ *Ibidem*, 73-88.

andere kant kan de democratie deze problemen alleen maar bestrijden door middel van een regering en andere instituties die niet direct de wil van het volk uitdragen. Met andere woorden, de democratie kent ook een pragmatische kant. Het contrast door de anti-institutionele houding van de verlossende kant van de democratie en de institutionele realiteit van de pragmatische kant van de democratie zorgt voor een ruimte waar het populisme induikt. De problemen of gebreken van de democratie worden op deze manier zichtbaar.⁶⁰ De verlossende en pragmatische kant van de democratie zijn elkaars tegenpolen. Zonder de één kan de ander niet bestaan. Wanneer de democratie uit balans is geraakt kan het populisme hiervan profiteren. Het populisme kan gezien worden als het spook van de democratie. Aan de ene kant valt het spook te interpreteren als een visitatie zoals de vader van Hamlet. Het wijst de democratie op zijn tekortkomingen, bijvoorbeeld de on vervulde belofte van het volk om te participeren. Aan de andere kant kan men het spook opvatten als een kwelgeest die een gevaar vormt voor de liberale democratie, bijvoorbeeld door de manipulatie van de massa door de komst van een charismatische leider. De aard van het populisme ten opzichte van de democratie kan zodoende zowel ondersteunend als kwellend zijn.⁶¹

De koppeling tussen het populisme enerzijds en het nationalisme en fascisme anderzijds ligt door hun veelzijdige en kameleontische karakters voor de hand. Maar het onderscheid moet niet uit het oog verloren worden, aangezien de drie ideologieën behoorlijke verschillen kennen. Het populisme in fascistisch Duitsland en Italië treedt op als kwelgeest van de democratie. Hitler weet in Duitsland de democratie om ver te werpen en vestigt een totalitaire dictatuur. De door Mussolini gestichte dictatuur in Italië bestaat tussen de bestaande kaders van de liberale staat. Het is een persoonlijke dictatuur die de liberale staat niet volledig omverwerpt. De populistische verschijningsvorm in Italië is hierdoor minder 'kwellend' dan in Duitsland.

Het veelzijdige en kameleontische karakter van de ideologieën doen de klassieke links-rechts scheiding vervagen. Ik kom hier in hoofdstuk drie op terug.

---

⁶⁰ Margaret Canovan, 'Trust the people! Populism and the Two Faces of Democracy', *Political Studies* 47 (1999) 2-16.

⁶¹ Benjamin Ardit, 'Populism as a Spectre of Democracy: A Response to Canovan', *Political Studies* 52 (2004) 135-143.

Hoofdstuk 2: Neonationalisme 1945-1990's

Om het succes van de neonationalistische partijen te kunnen verklaren zal ik allereerst de politieke klimaten vanaf het einde van de Tweede Wereldoorlog in de drie landen weergeven.

België, Vlaanderen vs. de rest

In België kan het politieke klimaat door het tweetaligheidprobleem gezien worden als protestcontinuüm. De rode draad van de Belgische politiek is dat de oorzaken van de misstanden in het land worden toegerekend aan het andere bevolkingsdeel. Het is de monarchie, geflankeerd door een politieke elite, die zorgen voor het behoud van de politieke en economische eenheid van het land. Het *compromis a la belge* houdt stand door de samenwerkende kracht van de elite en een aantal grondwetswijzigingen. Alhoewel deze soms de bevoegdheden van de federale staat hebben ingeperkt en meer rechten aan de deelstaten hebben toegekend, zorgen ze tegelijkertijd wel voor het behoud van de natie. Het is opvallend dat de lijm die Vlaanderen en Wallonië tot Belgische staat behoudt, een steeds verdere autonomie voor de deelstaten heeft betekend.⁶²

Het VNV brengt door de collaboratie met de Duitse bezetter de Vlaamse Beweging in diskrediet. Maar het Vlaams nationalisme is te diep geworteld in de Vlaamse samenleving om voorgoed te verdwijnen. De Volksunie wil vanaf 1954 langs reformistische, parlementaire weg aansturen op de federalisering van België. De connectie met het oorlogsverleden wordt ondanks de democratisch gekozen weg niet geheel weggepoetst. Oprichter Frans Van der Elst was de raadsman en mentor van Hendrik Elias, leider van het gecollaboreerde VNV vanaf 1942. Bovendien is het nationalistische element gelijk aan die van het VNV. Beiden zijn overtuigd van het bestaan van een Vlaamse etnie en dat de toekomst van die Vlaamse etnie enkel beschermd zou kunnen worden door een Vlaams nationaal bewustzijn. Dit Vlaamse nationale bewustzijn kan niet alleen worden bereikt door het bijstellen van de

---

⁶² Gerd Reuter, *Rechtspopulismus in Belgien und den Niederlanden. Unterschiede im niederländischsprachigen Raum* (Osnabrück 2009) 109-113.

Belgische taalwetgeving, maar door de vorming van de Vlaamse natie in een eigen Vlaamse staat.⁶³

De polarisatie van de Belgische politiek wordt in de jaren zestig versterkt. De Vlaamse economie wordt groter dan de Waalse. Daarnaast vindt er in Vlaanderen een demografische ontwikkeling plaats. Hierdoor wordt de Vlaamse taalstrijd in deze periode kracht bijgezet. Taalwetten in de jaren zestig leggen de basis voor de uiteindelijke federalisering van België.⁶⁴

Een belangrijke stap wordt genomen in 1977, wanneer door de aanhoudende taalstrijd het Egmontpact wordt gesloten. Hierin wordt besloten om België om te vormen tot een federale staat met een Vlaams, Waals en Brussels hoofdstedelijk gewest met een eigen parlement en bevoegdheden. In de Volksunie ontstaat hierdoor een breuk tussen twee kampen. Er bestaat namelijk een verschil van mening in de wijze waarop de autonome Vlaamse natie moet worden gesticht. De radicalen binnen de Volksunie steunen de democratische verwezenlijkingpolitiek van de participationisten niet en scheiden zich af in twee partijen: de Vlaams Nationale Partij van Karel Dillen en de Vlaamse Volkspartij van Lode Claes. Ze nemen samen deel aan de verkiezingen en fuseren in 1978. Het Vlaams Blok is geboren.⁶⁵

Vlaams Blok

Het Vlaams Blok is revolutionair van aard en in tegenstelling tot de Volksunie tegenstander van de op democratische en parlementaire weg bereiken van de Vlaamse staat. Het federalisme wordt betiteld als een poging om de gehate Belgische staat te behouden. De terugkeer van de door Wallonië geannexeerde gebieden wordt geëist en zelfs de Groot-Nederlandse gedachte wordt nieuw leven ingeblazen door de federale toenadering tot Nederland in de toekomst niet uit te sluiten. De Vlaamse volksgemeenschap wordt als een natuurlijk gegroeid gegeven beschouwd, maar het verschil met de Volksunie hierin is het criterium van toetreding. De Volksunie ziet de

---

⁶³ Luk Sanders en Carl Devos, *Politieke ideologieën in Vlaanderen. Liberalisme, socialisme, christendemocratie, Vlaams-nationalisme, ecologisme* (Antwerpen 2008) 360-361.

⁶⁴ Lode Wils, *Van Clovis tot Happart. De Lange weg van de naties in de Lage Landen* (Antwerpen 2005) 263-272.

⁶⁵ Sanders en Devos, *Politieke ideologieën in Vlaanderen*, 366.

beheersing van de Nederlandse taal als vereiste, terwijl het Vlaams Blok de afstamming ziet als onderscheidende factor om te behoren tot de Vlaamse gemeenschap. Vlaming worden door middel van de taal zich toe te eigenen behoort niet tot de mogelijkheden.⁶⁶

Het Vlaams Blok is een Vlaams-nationalistische partij die radicaler is dan de Volksunie en ideologisch dichter bij het VNV staat. Maar de aantrekkingskracht blijkt groter dan alleen nostalgische nationalist. Door het aankaarten van eigentijdse vraagstukken zoals immigratie- en integratieproblematiek worden verschillende lagen van de bevolking vertegenwoordigd in de achterban van het Vlaams Blok.⁶⁷ Het Vlaams Blok vestigt zich als stabiele politieke partij vanaf de tweede helft van de jaren zeventig. In de jaren tachtig profileert het Blok zich als Vlaams-nationalistische partij met een sterke anticommunistische toon. En het heeft radicale standpunten zoals proapartheid. Bovendien is het voorstander van een amnestieregeling voor Vlaamse nazi-collaborateurs.⁶⁸ Aan het eind van de Koude Oorlog wordt de immigratie het nieuwe thema waarop het Vlaams Blok wil scoren. Met de xenofobische leuze ‘Eigen volk eerst’ verwijst men enerzijds naar de migratie- en integratieproblematiek, anderzijds richt het zich tegen de francofone Walen. De lange geschiedenis die hieraan vooraf gaat is een van de factoren die het succes van het Vlaams Blok kan verklaren.⁶⁹ Voorman Filip Dewinter presenteert in 1992 het *70 punten-plan* dat de etnische zuivering van Vlaanderen en de gedwongen terugkeer van migranten uit de Maghreb en Turkije voor ogen heeft. De nieuwe koers valt bij de overige Vlaamse partijen niet in goede aarde. Al in 1989 besluiten vijf Vlaamse partijen om het Vlaams Blok uit te sluiten van bestuursdeelname. Alle Vlaamse partijen met uitzondering van het Vlaams Blok ondertekenen een paar maanden later een resolutie waarin het 70 punten plan wordt veroordeeld als schending van de mensenrechten. Deze resolutie betekent het begin van het *cordon sanitaire* tegen het Vlaams Blok.⁷⁰

---

⁶⁶ Luk Sanders en Carl Devos, *Politieke ideologieën in Vlaanderen. Liberalisme, socialisme, christendemocratie, Vlaams-nationalisme, ecologisme* (Antwerpen 2008) 366.

⁶⁷ Sanders en Devos, *Politieke ideologieën in Vlaanderen*, 366. Sanders en Devos, *Politieke ideologieën in Vlaanderen*, 368.

⁶⁸ Jan Erk, ‘From Vlaams Blok to Vlaams Belang’, *West European Politics* 28 (2005) 493–502, 496.

⁶⁹ Gerd Reuter, *Rechtspopulismus in Belgien und den Niederlanden. Unterschiede im niederländischsprachigen Raum* (Osnabrück 2009) 188.

⁷⁰ Marc Spruyt, *Wat u moet weten over het Vlaams Belang. Het beste van Blokwatch* (Berchem 2006) 215-217.

In de jaren die volgen groeit de achterban van het Vlaams Blok gestaag. Het *cordon sanitaire* komt bij de overige Vlaamse partijen onder vuur te liggen. Er wordt gedacht om de verbrandingsstrategie toe te passen en zo de populariteit van de partij te verminderen. Dit houdt in dat het Vlaams Blok mee zou mogen regeren en dat het zich door interne strubbelingen en het niet na kunnen komen van het beleid zou branden aan de macht.⁷¹

Italië, Niet afzweren, en niet restaureren

Italië staat na de Tweede Wereldoorlog voor een enorme opgave. Enerzijds moeten de fascistische wetten die ten tijden van de dictatuur van Mussolini zijn aangenomen worden afgeschaft en het staatsapparaat dient gezuiverd te worden. Anderzijds moet het land nieuwe totalitaire (zowel neofascistische als communistische) verleidingen zien in te dammen. Ondanks het verbod op de heroprichting van een fascistische partij richten een groep fascisten in 1946 de *Movimento Socialista Italiano* (MSI) op. Vanaf de oprichting bestaat er binnen de MSI een duidelijke scheiding tussen radicale en gematigde leden. Op het eerste partijcongres wordt het neofascistische karakter van de partij duidelijk. Het motto van de partij luidt: “Niet afzweren, en niet restaureren.” Hiermee doelt de MSI op het fascistische verleden dat door middel van het eerste gedeelte van het motto wordt omarmd. Maar aan de andere kant zorgt men met het tweede gedeelte van het motto om niet al te fascistisch over te komen en het risico te lopen om direct verboden en ontbonden te worden.⁷²

De taak om Italië te behoeden voor het communisme en tegelijkertijd neofascisme te bestrijden ligt in handen van het christendemocratische *Democrazia Cristiana* (DC). In het naoorlogse Italië regeert DC (vaak in combinatie met socialistische en liberale partijen) ononderbroken tot 1994. DC heeft gezien de ontwikkeling van de MSI het neofascisme veel speelruimte gegund. Ten eerste komt dit doordat er verzoenend met het fascistische verleden wordt omgegaan. In 1946 wordt een wet aangenomen die een algehele amnestie van fascistten omvat. Iedereen

---

⁷¹ Marc Spruyt, *Wat u moet weten over het Vlaams Belang. Het beste van Blokwatch* (Berchem 2006) 228.

⁷² Adriaan Figari, *De bestrijding van de neofascistische partij msi in naoorlogs Italië* (Leiden 1995) 1-14.

met een fascistisch verleden ontloopt hierdoor ondervraging en berechting door een strafhof. Hierdoor is een schuldvraag van het Italiaanse fascistische oorlogsverleden nooit goed van de grond gekomen en populariseert de *Resistenza*-mythe. Deze impliceert dat alle Italianen tegen het nazifascisme in Italië hebben gevochten. Dit alles zorgt voor de naoorlogse ontwikkeling van ontkenning en herinterpretatie van het verleden.⁷³ Ten tweede is de neofascistische speelruimte door DC te verklaren in de gezamenlijke strijd tegen het communisme, aangezien de *Partito Comunista Italiano* de grootste communistische partij in West-Europa is. Hierdoor wordt politieke samenwerking tussen DC en MSI in sommige gevallen noodzakelijk.⁷⁴

Hierdoor kent Italië na de Tweede Wereldoorlog drie dominante herinneringsmilieus. Aan de ene kant liggen het zwarte, neofascistische herinneringsmilieu en het grijze, conservatieve herinneringsmilieu, dat uitdraagt dat Mussolini niets slechts heeft gedaan voor Italië dan wat politieke tegenstanders uit de weg ruimen. Aan de andere kant ligt het rode, antifascistische milieu dat uitdraagt een gewapende strijd tegen het Italiaanse nazifascisme aan te gaan.⁷⁵

De communistische partij is in de jaren zeventig en tachtig de grootste oppositiepartij van het land, maar het gedraagt zich jarenlang als regeringspartij door akkoorden te sluiten met de regering om enige invloed te kunnen uitoefenen. De consensusdemocratie geldt als een bevestiging voor de permanente kloof tussen *paese legale* en *paese reale*. Het is voor de Italianen de volgende bevestiging van de degeneratie van het politieke systeem.⁷⁶

Begin jaren negentig wijzigt het politieke klimaat in Italië. Het *Tangentopoli* (Omkoopstad) schandaal komt aan het licht. Uit het *mani pulite* (vuile handen) onderzoek blijkt dat er jarenlang op grote schaal corruptie plaats heeft gevonden onder politici en per jaar acht miljard euro aan smeergeld is betaald om de macht te behouden. Dit geldt als een verklaring van de hoge staatsschuld in Italië. Het luidt het einde van de lange machtsperiode van DC in. Vele kopstukken keren niet meer terug

---

⁷³ Aram Mattioli, *Viva Mussolini, Die Aufwertung des Faschismus im Italien Berlusconi* (Paderborn 2010) 151.

⁷⁴ Figari, *De bestrijding van de neofascistische partij msi in naoorlogs Italië*, 10.

⁷⁵ Mattioli, *Viva Mussolini*, 147-148.

⁷⁶ Jaap van Osta, *Een geschiedenis van het moderne Italië* (Amsterdam 2008) 320-321.

op het politieke toneel.⁷⁷ Het schandaal zorgt voor het einde van de Eerste Republiek, waar de rechtse partijen (Forza Italia, Lega Nord en Alleanza Nazionale) succesvol gebruik van maken in de verkiezingen van 1994. Mede door het omvervallen van het communisme ontstaat er een politiek vacuüm met de langzame verdwijning van de leidende politieke partijen als gevolg.⁷⁸ Het niveau van ontevredenheid over het functioneren van de democratie zit in de periode van 1972 tot 1994 tussen de 70 en 90 procent van de bevolking. Het aan het licht komen van de corruptie zorgt voor het electorale uitwijken naar populistische partijen.⁷⁹

Het politieke succes van Berlusconi en de partijen aan de rechterkant van het politieke spectrum heeft een duidelijke samenhang met de agressieve herinterpretatie van het verleden.⁸⁰ De antifascisten worden aan het einde van de Koude Oorlog aan de heersende partijenheerschappij gekoppeld. Deze krijgt een klap te verwerken tijdens *Tangentopoli*, waardoor Berlusconi en de rechtse partijen profiteren. Zij komen aan de macht en kunnen vanuit ‘het midden van het politieke spectrum’ het verleden herinterpreteren.⁸¹ Zo wordt er door politieke figuren waaronder Berlusconi en Fini (AN) hun bewondering uitgesproken voor Mussolini en het fascisme als fundament voor de modernisering van Italië.⁸² Er ontstaan op die manier legendes over Mussolini en zijn fascisme. Hij zou hebben geregeerd met een fluwelen handschoen en als echte patriot het beste voor Italië willen bereiken, waardoor zijn slechte politieke besluiten tegen zijn wil in zijn genomen.⁸³

Nederland, Pacificatiepolitiek

In Nederland heeft het nationalisme een ander karakter dan in overige West-Europese landen. Het achterblijven van duidelijke politieke successen in de twintigste

---

⁷⁷ Alexander Stille, *Silvio Berlusconi. De inname van Rome* (Amsterdam 2006) 160-173.

⁷⁸ Daniele Albertazzi (ed.), *Resisting the tide. Cultures of opposition under Berlusconi (2001-2006)*, (New York 2009) 4.

⁷⁹ Marco Tarchi, ‘Italy: A Country of Many Populisms’ in: Daniele Albertazzi en Duncan MacDonnell (ed.), *Twenty-first century populism. The spectre of Western European democracy*, (Basingstoke 2007) 84-99, 86-87.

⁸⁰ Aram Mattioli, *Viva Mussolini. Die Aufwertung des Faschismus im Italien Berlusconis* (Paderborn 2010) 144.

⁸¹ Mattioli, *Viva Mussolini*, 148.

⁸² Ibidem, 64.

⁸³ Ibidem, 73-74.

eeuw betekent niet dat er geen nationalisme bestaat. Hollandse glorie leunt op de godsdienstvrijheid en de nationale identiteit is gebaseerd op de tolerante houding van de Nederlanders.⁸⁴ Het verlies van de kolonie Nederlands-Indië maakt van Nederland een kleine mogendheid. Samen met de anticommunistische gevoelens tijdens de Koude Oorlog en de Apartheid in Zuid-Afrika dragen bij aan de opkomst van rechts nationalistische partijen. Maar het politieke klimaat zorgt voor het achterwege blijven van nationalistische successen.

In de twintigste eeuw wordt Nederland gedomineerd door de verzuiling. Van 1918 tot 1973 is er in Nederland sprake van de Pacificatiepolitiek. Dit houdt in dat de politieke leiders van de verschillende zuilen samen tot consensus willen komen zonder de achterban veel inspraak te laten hebben. Deze zorgt voor een beperkte invloed van kiezers met een toenemende polarisatie tot gevolg. Ondanks de toenemende polarisatie zorgt deze politiek voor stabiliteit en voorkomt het een succesvolle doorbraak van extreemrechtse partijen. Het einde van de Pacificatiepolitiek, ingezet door de toenemende ontzuiling, zorgt voor de basis van onconventionele taboerijke politieke gedachten. Door het al met al grove optreden van deze partijen (bv: *Nederlandse VolksUnie*, *Boerenpartij* en *Centrum Democraten*) hebben nationalistische partijen in Nederland te maken met een negatieve receptie.⁸⁵

Centrum Democraten

De NVU onder leiding van Joop Glimmerveen is in de jaren zeventig de eerste partij die vragen stelt over immigratie. Op dat moment is iedereen in Nederland er nog van overtuigd dat de buitenlandse gastarbeiders uiteindelijk terug zullen keren naar het land van herkomst. De nationaalsocialistische ondertoon van de NVU zorgt ervoor dat het debat over immigratie en integratie het stigma racistisch en fascistisch krijgt. Mede daarom streeft de in 1980 opgerichte *Centrumpartij* naar respectabiliteit.⁸⁶ Hans Janmaat komt namens de Centrumpartij (later namens de *Centrum Democraten*) in 1982 als eerste naoorlogse nationalistische politicus in de Tweede Kamer en blijft

---

⁸⁴ Steven de Foer, 'Een waakzame overheid en harde sociale druk, maar...', in: Axel Buyse, *Nieuw radicaal rechts in Europa* (Antwerpen 2002) 141-169, 148.

⁸⁵ Gerd Reuter, *Rechtspopulismus in Belgien und den Niederlanden. Unterschiede im niederländischsprachigen Raum* (Osnabrück 2009) 78-118.

⁸⁶ Peter Giesen, *Land van Lafaards. Geschiedenis van de angst in Nederland* (Wormer 2007) 169.

hierin met uitzondering van drie jaar tot 1998 zitten. Hij legt de nadruk op het thema van de problematiek rondom buitenlandse gastarbeiders. Janmaat en de zijnen krijgen een soortgelijke behandeling van de gevestigde politieke partijen als de NSB in de jaren dertig. Zijn partij wordt onfatsoenlijk verklaard en door de pers en overige politici zo veel mogelijk geboycot.⁸⁷

Deze isolatie is enerzijds een reden van uitblijven van politiek succes van Janmaat, anderzijds zorgt dit voor een steeds radicalere CD. Janmaat ontpopt zich als woordvoerder van de boze burgermaatschappij en spreekt hard, direct en generaliserend over ‘de buitenlanders’. Hij wordt veroordeeld voor discriminatie, nadat hij aangeeft de multiculturele samenleving af te willen schaffen.⁸⁸ Nederland is nauwelijks vatbaar voor Janmaats noodkreten. Het ongenoegen over het stijgend aantal asielzoekers levert de CD in 1993 in peilingen nog 8% van de stemmen op, maar de partij scoort ‘slechts’ drie zetels in de verkiezingen een jaar later.⁸⁹ In de jaren negentig is het de liberaal Frits Bolkestein die als eerste gevestigde politieke figuur kritiek uit op de mislukte integratie van migranten, de multiculturele samenleving en waarschuwt voor de ondermijning van de westerse waarden.⁹⁰ Maar hij vertrekt uit de Tweede Kamer en wordt binnen de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (VVD) opgevolgd door de meer multicultureel ingestelde Hans Dijkstal. Dit zorgt samen met de vorming van het paarse kabinet en de herziene Vreemdelingenwet van 1994 voor een volledige depolitisering van het integratie- en immigratiedebat.⁹¹

De komst van Pim Fortuyn

Rond die tijd is Pim Fortuyn columnist van Elsevier. Zijn boodschap is vergelijkbaar met die van Bolkestein maar de manier waarop hij deze overbrengt zeker niet. Hij schrijft in 1994 en 1995 twee artikelen waarin hij stelt dat Nederland

---

⁸⁷ Peter Giesen, Land van Lafaards. Geschiedenis van de angst in Nederland (Wormer 2007) 175.

⁸⁸ Steven de Foer, ‘Een waakzame overheid en harde sociale druk, maar...’, in: Axel Buyse, *Nieuw radicaal rechts in Europa* (Antwerpen 2002) 141-169, 152.

⁸⁹ De Foer, ‘Een waakzame overheid en harde sociale druk, maar...’, in: Buyse, *Nieuw radicaal rechts in Europa* 141-169, 143.

⁹⁰ Hans Wansink, De erfenis van Fortuyn. De Nederlandse democratie na de opstand van de kiezers (Amsterdam 2004) 120.

⁹¹ Wouter van der Brug, Meindert Fennema, Sjoerdje van Heerden en, Sarah L. de Lange, ‘Hoe heeft het integratiedebat zich in Nederland ontwikkeld?’, *Migrantenstudies* 25 (2009) 198-220, 204.

vol is. Er moet een quotabeleid komen waarbij een maximum wordt gesteld onder het motto ‘Vol is vol’. Fortuyn heeft een hardere aanpak dan Bolkestein. Hij stelt dat Nederland een uiterst kritische grens nadert en opnieuw moet gaan bouwen aan het volk van Nederland. Het vormen van die nieuwe natie zou belemmerd worden door de permanente instroom van grote aantallen nieuwkomers. ‘Hierbij doet afkomst er niet toe, maar wat we willen zijn: één volk, één land, één samenleving.’⁹² Bolkestein heeft het taboe doorbroken door de schaduwkanten van de multiculturele samenleving aan de kaak te stellen en te spreken van ongelijkwaardigheid tussen de West-Europese cultuur en de islam. Uiteindelijk boekt Fortuyn politiek succes door dit thema centraal te stellen.⁹³

Na het vertrek van Frits Bolkestein uit de Tweede Kamer in 1998 lijkt er voor de tweede Paarse coalitie van sociaaldemocraten, liberalen en sociaalliberalen onder leiding van Wim Kok geen reden tot angst voor de komst van een nationalistisch georiënteerde politicus die het hele Nederlandse politieke leven ondersteboven zal gooien. Een jaar voor de verkiezingen van 2002 lijkt er weinig aan de hand in politiek Nederland. Er heerst economische voorspoed, er heerst een lage werkloosheid en de ideologische tegenstellingen tussen de twee sterkhouders van het kabinet lijken door het vertrek van Bolkestein te zijn gepacificeerd en te zijn vervangen door een beleid van zekerheid en rechten. Bovendien verkeert het CDA in een interne leiderschapscrisis.⁹⁴ Toch zorgt Pim Fortuyn in 2002 voor een politieke aardverschuiving. Een aantal gebeurtenissen creëren een klimaat waarin Fortuyn een aantal maanden lang gunstig gebruik van weet te maken. De terroristische aanslagen in Washington en New York op 11 september 2001 zorgen voor toenemende spanningen tussen verschillende bevolkingsgroepen, met name tussen autochtonen en allochtonen met een islamitische achtergrond. Asielzoekerscentra, moskeeën en islamitische scholen zijn doelwit van vernieling en brandstichting. Nederlandse islamcritici uiten zich op een zeer uitgesproken wijze. Het publieke debat over de lang verzwegen sociale kwestie laait op. In het bijzonder de mislukte integratie van een

---

⁹² Pim Fortuyn, *Beklemmend Nederland* (Utrecht 1995) 205.

⁹³ Dick Pels, *De geest van Pim. Het gedachtegoed van een politieke dandy* (Amsterdam 2004) 193.

⁹⁴ Thijl Sunier en Rob van Ginkel, ‘‘At your service!’ Reflections on the Rise of Neo-nationalism in the Netherlands’ in: André Gingrich en Marcus Banks (ed.), *Neonationalism in Europe and beyond. Perspectives from social anthropology* (Oxford 2006) 107-124.

hele generatie migranten.⁹⁵ Het stabiele Paarse kabinet krijgt het zwaar te verduren in de periode na 11 september. Het aangekondigde vertrek van Wim Kok enkele weken voorafgaand aan de aanslagen draagt bij aan de onrustige politieke situatie in Nederland.

Fortuyn wordt in 2001 verkozen tot de eerste lijsttrekker van het in 1999 opgerichte Leefbaar Nederland. De politieke formule van de Leefbaren is een tegenbeweging vormen tegen het beleid van het kabinet Kok voornamelijk op het gebied van cultuur en ruimtelijke ordening. Het spreekt socioloog en politieke bohème Fortuyn aan en hij stelt zich verkiesbaar voor het lijsttrekkerschap. In de maanden die volgen geeft Fortuyn tot afgrijzen van het partijbestuur steeds meer zijn eigen draai aan Leefbaar Nederland. De druppel die de emmer doet overlopen is een interview met *de Volkskrant* van 9 februari 2002. Hierin laat Fortuyn weten het discriminatieverbod uit de Grondwet te willen afschaffen en hij noemt de islam een achterlijke cultuur.⁹⁶ Leefbaar Nederland staat er op dat moment erg goed voor in de peiling, maar besluit Fortuyn toch te ontslaan naar aanleiding van het interview. Fortuyn richt zijn eigen partij op: Lijst Pim Fortuyn. Het is tekenend voor Fortuyn, die herhaaldelijk laat weten de ambitie te hebben om minister-president te worden. In de peilingen scoort de LPF goed en Leefbaar Nederland zakt weg. Anderhalve week voor de verkiezingen wordt hij vermoord door milieuactivist Volkert van der Graaf. Desondanks wint de LPF 26 zetels wat leidt tot regeringsdeelname met het CDA en de VVD.

Overeenkomsten en verschillen in de voorgeschiedenis

De populariteit en aanhang waarop de nationalistische politieke bewegingen voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog kunnen rekenen heeft zijn weerslag op de ontwikkeling van naoorlogse nationalistische partijen. In Italië en België vestigen zich in de eerste jaren na de oorlog nieuwe nationalistische partijen. In Italië worden eind jaren veertig al neofascisten in het Parlement verkozen. In België komen er in de jaren vijftig weer nationalistenv in de Kamer. In Nederland duurt het echter tot de jaren

---

⁹⁵ Hans Wansink, *De erfenis van Fortuyn. De Nederlandse democratie na de opstand van de kiezers* (Amsterdam 2004) 104-106.

⁹⁶ Frank Poorthuis en Hans Wansink, 'Grens dicht voor islamiet', *de Volkskrant*, 9 februari 2002.

tachtig voor de komst van de eerste nationalistische volksvertegenwoordiger. Veel nationalistische partijen behouden het fascistische stigma, mede door de aantrekkingskracht op collaborateurs.

De nationalistische politieke partijen van na de Tweede Wereldoorlog verschillen van het vooroorlogse fascisme door de acceptatie van het politieke pluralisme en de electorale democratie. Hierdoor geeft dit democratische fascisme de idealen van het totalitarisme, het openlijke racisme en in mindere mate het absolute leiderschap op.⁹⁷

In economisch opzicht laat het de socialistische ideologie los en accepteert de liberale marktwerking. De acceptatie van de open economische markt en verschil van inkomen en bezit leidt wel tot het pleiten voor deregulering en privatisering tegen alle vormen van neocorporatisme en interveniërende overheidsplanning.⁹⁸ De accommodatie met de liberale waarden zou ook uit tactisch oogpunt kunnen worden gehanteerd, door na een eventuele winst op democratische wijze alsnog een fascistische staat te stichten. Nazi-Duitsland is hier een voorbeeld van.⁹⁹

Ondanks het democratische karakter van de naoorlogse partijen zijn deze extreemrechts. De partijen vormen indirect een bedreiging voor de democratie. Enerzijds omdat de ideeën en politieke achtergronden van de kopstukken van deze partijen weinig vertrouwen en respect hebben voor de democratie. Anderzijds omdat de aanwezigheid van succesvolle partijen de stabiliteit van het politieke systeem niet ten goede komt door een moeilijke coalitievorming en de overname van de retoriek door de traditionele partijen.¹⁰⁰ De moeizame coalitievorming zorgt ervoor dat de extreemrechtse partijen nooit tot besturen over kunnen gaan. Dit komt door de verschillende visies tussen de nationalistische partijen enerzijds en de traditionele partijen anderzijds. De traditionele partijen maken hierdoor als enige aanspraak op de macht. Het aan het licht komen van de grootschalige corruptie in de Italiaanse politiek zet de deur open voor populistische partijen. In België zorgt het *cordon sanitaire* voor de openlijke uitsluiting van het Vlaams Blok. Dit draagt bij aan de enorme groei die het Vlaams Blok in de jaren negentig doormaakt. De politieke aardverschuiving die in

---

⁹⁷ Andrew Heywood, *Political Ideologies, An Introduction* (New York 2003) 238.

⁹⁸ Dick Pels, *De geest van Pim. Het gedachtegoed van een politieke dandy* (Amsterdam 2004) 243-244.

⁹⁹ Heywood, *Political Ideologies*, 238

¹⁰⁰ Patrick Stouthuysen, *Extreem-rechts in na-oorlogs Europa* (Brussel 1993) 7.

Nederland plaatsvindt, is laat in vergelijking met de rest van Europa. Uit het niets scoort een nationalistische partij 26 van de 150 zetels.

Een belangrijk overeenkomstig element is de heersende consensusdemocratie in de drie landen. In Italië regeert DC decennialang mede door de toenadering tot de andere politieke partijen. In België moeten Frans- en Nederlandstalige partijen tot elkaar zien te komen. Hierin vormt het uitsluiten van het Vlaams Blok vanaf eind jaren tachtig voor een gemeenschappelijke deler. In Nederland is er door de Pacificatiepolitiek en de jaren van Paars ook sprake van een consensusdemocratie.

Ondanks de verschillende voorgeschiedenissen is er aantal thema's dat de populistische partijen aankaarten en zorgt voor het gedeelde karakter. Dit zal in het volgende hoofdstuk duidelijk worden.

Hoofdstuk 3: Het succes van het rechtspopulisme

Antilinks: anti-establishment en neoliberal

Italië

Een belangrijke oorzaak van het politieke succes is dat Forza Italia zichzelf net als de Lega Nord en de Alleanza Nazionale als politieke partij ziet die zich uitgesproken keert tegen het establishment.¹⁰¹ Jarenlang hebben de christendemocraten in samenwerking met socialisten de macht. Ondanks het uitblijven van kabinetsdeelname door de communistische partij zet Berlusconi het establishment neer als communistisch. Hij noemt zijn politieke tegenstanders rode rechters en betitelt zijn rivaal Romano Prodi als kathocommunistisch leider.¹⁰²

De anticommunistische politiek komt naar voren door het propageren van het individu, het gezin, het bedrijfsleven, de vrije markt, concurrentie, ontwikkeling, efficiëntie, rechtvaardigheid en vrijheid. In Italië bestaat ongeveer een derde van de beroepsbevolking uit zelfstandig ondernemers. Hierdoor is het niet verwonderlijk dat een groot gedeelte van Italië de neoliberale aanpak van Berlusconi steunt. Zijn neoliberale visie moet in het anticommunistische perspectief worden gezien.¹⁰³

Bovendien stopt zijn neoliberale politiek op het moment dat het om zijn eigen belangen gaat. Enkele voorbeelden hiervan zijn de speciale belastingwetten ten aanzien van Berlusconi's bedrijf Mediaset, een megadeal van de landelijke posterijen met Mediolanum, het uitgeven van buitenproportionele tv-gelden voor de grote Italiaanse voetbalclubs, waaronder Berlusconi's AC Milan en een fiscale amnestieregeling.¹⁰⁴

Ondanks zijn dubbele belangen kan Berlusconi sinds de jaren negentig op veel steun rekenen. Het anticommunistische beleid wat hij propageert valt goed bij een groot deel van de Italiaanse kiezers. Dit komt omdat de kracht van Italië ligt in het hebben van een grote hoeveelheid kleine ondernemingen. Deze staan aan de basis van

¹⁰¹ Jaro Stacul 'Neo-nationalism or neo-localism?' in: André Gingrich en Marcus Banks (ed.), *Neo-nationalism in Europe and beyond. Perspectives from social anthropology* (Oxford 2006) 162-176, 168.

¹⁰² Aram Mattioli, *Viva Mussolini. Die Aufwertung des Faschismus im Italien Berlusconis* (Paderborn 2010) 54.

¹⁰³ Alexander Stille, *Silvio Berlusconi. De inname van Rome* (Amsterdam 2006) 192, 327.

¹⁰⁴ Stille, *Silvio Berlusconi*, 337.

il miracolo economico, het Italiaanse economische wonder van de jaren vijftig en zestig. De kleine ondernemingen zijn niet direct bang voor het communisme als ideologie, maar vooral voor wat de communisten met zich mee kunnen brengen. Een eerlijke overheid zou bijvoorbeeld streng toezien op het betalen van belastingen en het aanvragen van vergunningen door de kleine ondernemingen. Een deel van Italië is dus gebaat bij het behoud van een ‘neoliberaal beleid’ met slechte bureaucratische verhoudingen.¹⁰⁵

De manier van politiek bedrijven heeft hierop zijn weerslag. Aan de ene kant zorgt Berlusconi voor een afname van de identificatie met politieke partijen toenemende aantrekkingskracht voor de antipolitiek. Aan de andere kant wordt de kloof tussen arm en rijk steeds groter en lijkt Berlusconi een staatsvorm te willen creëren, waarin hij de vrijheid heeft om te doen en te laten wat hij wil.¹⁰⁶ Zijn populistische verkiezingsbeloften in 1994 bestaan uit het scheppen van één miljoen banen, het verlagen van de belastingdruk met dertig procent, zonder te snoeien in de dienstensector. Uiteindelijk blijkt dit onhaalbaar, maar het staat Berlusconi niet in de weg om in 2001 een vergelijkbaar verkiezingsprogramma te presenteren.¹⁰⁷ Hij stelt een soort juridisch contract op voor de kiezers bestaande uit vijf hoofdpunten: belastingverlaging, terugdringen van de misdaad, pensioenverhoging, werkloosheidshalvering en een tienjarenplan voor openbare werken. Ondanks de onhaalbaarheid van zijn verkiezingsprogramma en zijn belangenverstrengelingen wint Forza Italia de verkiezingen.¹⁰⁸

Onder het tweede kabinet Berlusconi vindt er een soort rehabilitatie van het fascisme plaats. Dit komt onder meer door het antifascistische karakter van het communisme. Fascisten worden neergezet als goede Italianen. Na 1945 begeeft de toponomastiek van openbare plaatsen zich in socialistische richting. Na 2001 krijgen steeds meer straten, bibliotheken en zwembaden een fascistische herbenoeming.¹⁰⁹ Ook de feest- en gedenkdagen worden gewijzigd. De Italiaanse Bevrijdingsdag op 25

---

¹⁰⁵ Donald Sassoon, ‘Is Italy flirting with fascism?’, *New statesman* 137 (2008) 34-36, 36.

¹⁰⁶ Alexander Stille, *Silvio Berlusconi. De inname van Rome* (Amsterdam 2006) 404-425.

¹⁰⁷ Stille, *Silvio Berlusconi*, 203.

¹⁰⁸ *Ibidem*, 326.

¹⁰⁹ Aram Mattioli, *Viva Mussolini. Die Aufwertung des Faschismus im Italien Berlusconi* (Paderborn 2010) 127-128.

april wordt door Berlusconi gezien als een ‘rood feest’. Hij wil deze wijzigen in het feest van de vrijheid. Dit zou een feest moeten worden tegen iedere vorm van totalitarisme. Deze wijziging vindt niet plaats, maar Berlusconi voert om die reden zelf een feestdag in. 9 november, de dag van de val van de Berlijnse Muur, is de dag dat in Italië iedere vorm van dictatuur en totalitarisme wordt veroordeeld.¹¹⁰ Het symbolische einde aan de Koude Oorlog wordt zodoende gebruikt om de ondergang van het communisme te benadrukken.

België

Door het *cordon sanitaire* ligt het voor het Vlaams Blok voor de hand zich af te zetten tegen de politiek. Hierdoor wordt het Vlaams Blok van twee kanten als martelaar tegen het establishment geprofileerd.¹¹¹ De politieke uitsluiting houdt door de afwijkende visie ten aanzien van migratie- en integratiepolitiek stand na de naams- en statutenverandering in 2004. Al vanaf het jaar 2000 matigt het Vlaams Blok zijn harde toon ten aanzien van een onafhankelijk Vlaanderen en legt het meer de nadruk op de migratieproblematiek. Met deze strategie hoopt men eindelijk eens mee te regeren.¹¹² De gematigde toon in combinatie met andere partijen overeenkomende sociaaleconomische standpunten leiden slechts eenmaal tot een uitnodiging aan de onderhandelingstafel. In juni 2004 mochten Frank Vanhecke, Filip Dewinter en Gerolf Annemans aanschuiven bij informateur Yves Leterme van Christen-Democratisch en Vlaams (CD&V). Maar al na anderhalf uur komt Leterme tot de conclusie dat er met de nationalistien niets kan worden bereikt.¹¹³

Het *cordon sanitaire* is door Vlaams Blok medeoprichter en erevoorzitter Karel Dillen omschreven als de levensverzekering van de partij. Meeregeren in de federale politiek zou het verloochenen van het streven van Vlaamse onafhankelijkheid betekenen. De huidige partijtop denkt hier iets anders over en betitelt de politieke isolatie juist als de levensverzekering van de linkse partijen om aan de macht te

¹¹⁰ Aram Mattioli, *Viva Mussolini. Die Aufwertung des Faschismus im Italien Berlusconis* (Paderborn 2010) 133-136.

¹¹¹ Jan Erk, ‘From Vlaams Blok to Vlaams Belang’, *West European Politics* 28 (2005) 493-502, 496-497.

¹¹² Gerd Reuter, *Rechtspopulismus in Belgien und den Niederlanden. Unterschiede im niederländischsprachigen Raum* (Osnabrück 2009) 193.

¹¹³ Marc Spruyt, *Wat u moet weten over het Vlaams Belang. Het beste van Blokwatch* (Berchem 2006) 215-217.

blijven. Bovendien zijn zij van mening dat het de geloofwaardigheid van partijen als CD&V en Open VLD aantast, aangezien zij verplicht zijn om met linkse partijen coalities te sluiten. Vanuit de overige Vlaamse partijen komt de vraag om het *cordon sanitaire* van tafel te vegen steeds vaker aan de orde.¹¹⁴

De economische standpunten van het Vlaams Belang zijn neoliberal te noemen. Zij pleiten voor privatisering, minder belastingen, meer flexibiliteit ten aanzien van de werknemers en minder invloed van vakbonden en overheden. Een voorbeeld hiervan is het voorstel om vakbonden niet meer per beroepsgroep onder te verdelen, maar per bedrijf. Doordat de partij tegen de invloed van vakbonden is, zou gesteld kunnen worden dat het Vlaams Blok niet de partij van het werkende volk is. Maar omdat alles in het teken staat van de verdediging van de eenheid en zuiverheid van het ‘eigen volk’, is het juist deze groep die zich aangetrokken voelt tot de partij.¹¹⁵

Een andere reden dat de arbeidersklasse zich tot het Vlaams Blok keert is de ontdekking dat er nog zwakkeren (migranten en illegalen) in de samenleving bestaan, waardoor er een soort machtsgevoel ontstaat.¹¹⁶ Naast de arbeidersklasse voelen ondernemers en andere belastingbetalers zich aangetrokken tot het Vlaams Blok doordat de partij de belastingen wil verlagen, terwijl dit niet ten koste zou gaan van de sociale zekerheid.¹¹⁷ Aangezien het economische beleid niet het voornaamste is voor het Vlaams Blok, zou het een middel kunnen betekenen om conservatieve en rechtse elites te lokken in een poging ooit mee te kunnen regeren.¹¹⁸ De partij maakt bij zijn economische standpunten ook vaak de verbinding met de multiculturele samenleving. Dit doen ze door het aanklaarten van foute beslissingen die zijn gemaakt in het economisch sterke en welvarende België. De schuld wordt hier dan gelegd bij de culturele en religieuze ‘ander’.¹¹⁹

---

¹¹⁴ Marc Spruyt, Wat u moet weten over het Vlaams Belang. Het beste van Blokwatch (Berchem 2006) 218-220.

¹¹⁵ Spruyt, Wat u moet weten over het Vlaams Belang, 239.

¹¹⁶ Ibidem, 244.

¹¹⁷ Ibidem, 174.

¹¹⁸ Ibidem, 239.

¹¹⁹ Rik Pinxten, ‘Neo-nationalism and democracy in Belgium’ in: André Gingrich en Marcus Banks (ed.), Neo-nationalism in Europe and beyond. Perspectives from social anthropology (Oxford 2006) 122-137, 128.

Nederland

In 1992 schrijft Fortuyn al over een heersende klasse die hij het Ons Soort Mensen (OSM)-circuit noemt. Deze technocratische regentenklasse bestaat uit ongeveer 20.000 machtige mensen die in allerlei kruisverbanden met elkaar zijn verbonden. Deze bestuurt het land in een stijl van regelen, schikken en plooiën, het opzichtig ceremoniële het liefst uit de weg gaat en de voorkeur geniet van een bescheiden optreden in werk- en vergaderkamers. Doordat zij vasthouden aan hun privileges (ambtelijke rechtsposities en vaste aanstellingen) frustreren zij onder meer de doorstroming van buitenstaanders en jongeren. Fortuyn koestert daardoor een wantrouwen jegens alle vormen van woordvoerschap en vertegenwoordigende democratie.¹²⁰ Deze houding ten aanzien van het establishment draagt bij aan de stormachtige ontwikkeling van Fortuyn. Dit komt mede door de afnemende steun van de kiezer aan het tweede kabinet Kok. In korte tijd zorgen het cellentekort, de bouwfraude, de wachtlijsten in de zorg, drugskoeriers op Schiphol en problemen met migranten voor negatieve publiciteit.¹²¹

Het OSM-circuit maakt deel uit van de ‘linkse kerk’. Met deze door zichzelf verzonnen term doelt Fortuyn op de voogdij die de progressieve culturele elite uitoefent op het publieke debat. Deze maakt politieke tegenstanders monddood en plaatst ongewenste opvattingen buiten de orde, hetgeen de democratie niet ten goede zou komen. Fortuyn is volgens de LPF het zwaarste slachtoffer geworden van de ‘linkse kerk’, aangezien tegen hem geregeld vergelijkingen worden getrokken met figuren uit de Tweede Wereldoorlog, zoals Hitler, Himmler, Eichmann, Mussolini en Mussert. Zelfs premier Kok noemt op 1 mei 2002 de fortuynisten een ‘nationalistische beweging die ons in Europa niet veel goeds heeft gebracht, waartegen we ons teweer moeten stellen.’ De LPF beschouwt dit als ‘de feitelijke vogelvrijverklaring van Pim Fortuyn.’¹²²

---

¹²⁰ Dick Pels, *De geest van Pim. Het gedachtegoed van een politieke dandy* (Amsterdam 2004) 169-178.

¹²¹ Hans Wansink, *De erfenis van Fortuyn. De Nederlandse democratie na de opstand van de kiezers* (Amsterdam 2004) 136.

¹²² Wansink, *De erfenis van Fortuyn*, 242.

De VVD kruipt in de Paarse jaren naar het centrum en laat ruimte op rechts vallen. Desondanks moet voornamelijk de Partij van de Arbeid (PvdA) het ontgelden in de aanloop naar de verkiezingen. Het lange jaar '2002' kan gezien worden als de bevestiging en tegelijkertijd de opheffing van een gebrek van het Nederlandse politieke systeem, namelijk de afwezigheid van een zeer conservatieve partij.¹²³

Fortuyn heeft voor zijn intrede in de politiek een marxistische kijk op de economie, maar wijzigt dit uiteindelijk in een neoliberale visie waarin hij arbeid als een product beschouwt. Zodoende meent hij dat een arbeider zichzelf en zijn arbeidskracht gedwongen zou moeten verkopen op de arbeidsmarkt. Hierdoor werd de arbeider niet langer gezien als een teken van klassenonderdrukking en van de vervreemding van de mens van zijn diepste wezen. Integendeel, dat individuen ondernemer moeten worden van hun eigen arbeid, kennis en kundigheid is volgens Fortuyn juist een emancipatorische uitdaging, door het tonen van moed, zelfstandigheid, initiatief, rijkdom, vakmanschap, risico en creativiteit.¹²⁴

Minder staatsbemoeyenis en bureaucratie in de economie is volgens Fortuyn het antwoord op de vraag van de relevantie van de sociaaleconomie, het systeem dat vanaf 1945 zegeviert. In zijn economische denkbeelden schemert zijn wrok tegen het establishment duidelijk door. Hij stelt zich negatief op tegenover de heersende klasse die zich niet als kapitalisten, maar als meritocraten gedraagt. Hierdoor frustreert de heersende klasse (OSM-circuit) de doorstroming van jongeren en buitenstaanders.¹²⁵ De economische standpunten van Fortuyn lopen parallel met zijn etnonationalistische. Fortuyn wil een oplossing zoeken voor het probleem dat de onderkant van de Nederlandse samenleving vormt. Hiertoe behoren illegalen, migranten en uitkeringsgerechtigden.¹²⁶ Fortuyn is er echter ervan overtuigd dat cultuur het 'moederbegrip' van de samenleving is geworden en hiermee de economie naar de

---

¹²³ Maarten Van Rossem, *Waarom is de burger boos? Maarten van Rossem over hedendaags populisme* (Amsterdam 2010) 86-88.

¹²⁴ Dick Pels, *De geest van Pim. Het gedachtegoed van een politieke dandy* (Amsterdam 2004) 161-163.

¹²⁵ Pels, *De geest van Pim*, 169.

¹²⁶ Hans Wansink, *De erfenis van Fortuyn. De Nederlandse democratie na de opstand van de kiezers* (Amsterdam 2004) 214.

tweede plaats heeft verdreven. De klassenstrijd heeft zodoende plaats gemaakt voor een cultuurstrijd.¹²⁷

Algemene overeenkomsten

Een overeenkomstig element van de drie partijen is het provoceren van het democratische systeem binnen datzelfde systeem. Dit geldt voor Heywood als een belangrijk kenmerk om de partijen als neofascistisch te omschrijven. In Italië is de teneur anticomunistisch te noemen. Ondanks dat Berlusconi en zijn partij zelf onderdeel uit is gaan maken van het systeem, blijft hij de christendemocraten en socialisten bestoken met beschuldigingen van communistische aard. In België zorgt het *cordon sanitaire* voor een duidelijke wij-zij scheiding tussen Vlaams Blok en alle overige politieke partijen. Aan de ene kant duidt het aanklaarten van het verloochenen van het gedachtegoed CD&V en Open VLD in hun zoektocht naar coalities met linkse partijen op de antilinkse tendens van het Vlaams Blok. Aan de andere kant zoekt het toenadering naar diezelfde partijen in de hoop de politieke isolatie te verbreken. In Nederland is er in ruimte op rechts ontstaan. Door een aantal snel opeenvolgende pijnpunten snijdt de kritiek van Fortuyn op het kabinet en ‘links’ hout bij de Nederlandse kiezer. Hierdoor wint ook de voorheen in oppositie verkerende CDA flink bij de verkiezingen van 2002.

Alle drie de partijen hebben zich afgezet tegen het politieke systeem, maar Forza Italia en de LPF maken na hun electorale succes deel uit van het kabinet, waardoor van provocatie van het democratische systeem geen sprake meer is. De toenadering van het Vlaams Blok tot andere partijen is vergelijkbaar met de situatie van Forza Italia en de LPF. Het antipolitieke imago moet hierdoor anders ingevuld worden. De partijen treden op als intermediair tussen volk en politiek door de politiek te simplificeren. Mede hierdoor zijn de partijen te omschrijven als populistisch.

Forza Italia is na het uiteenvallen van het kabinet Berlusconi I tussen 1996 en 2001 een oppositiepartij. Het Vlaams Blok probeert ondanks het *cordon sanitaire* toenadering te vinden bij andere Vlaamse partijen. Tot enige samenwerking heeft dit

---

¹²⁷ Dick Pels, *De geest van Pim. Het gedachtegoed van een politieke dandy* (Amsterdam 2004) 185-186.

nog niet geleid. De LPF kampt na het wegvallen van Fortuyn met een interne crisis. Dit is de reden voor de val van het kabinet Balkenende I en voor het doodbloeden van de partij zelf. Bij Berlusconi en Dewinter is er van pure machtswellust duidelijk geen sprake. In hoeverre er sprake is geweest van machtswellust bij Fortuyn, is door zijn dood niet aantoonbaar.

Door de aan de ene kant neoliberale standpunten als minder overheidsingrijpen in de economie en belastingverlagingen kan de neiging ontstaan om deze partijen in te delen aan de rechterkant van het sociaaleconomische spectrum. Alle partijen hebben hun economische standpunten geformuleerd vanuit een anti-establishment oogpunt. Forza Italia legt, mede door het aantal midden- en kleinbedrijven, meer gewicht in de schaal wat betreft de economie. In Nederland en Vlaanderen staan de economische standpunten in een ander perspectief. Ondanks een aantal linkse standpunten lag de focus op de bescherming van wat het door hen wordt beschouwd als het ‘eigen volk’. De definitieve ondergang van het communisme begin jaren negentig betekent de overwinning van het kapitalisme. Hierdoor is de klassieke scheiding tussen links en rechts in de politiek aan het vervagen. Het associëren van links met revolutionair en rechts met conservatief dekt niet meer de lading. Politieke stromingen zijn meer dan alleen een links of rechts gedachtegoed. Het inspelen op de emoties en onderbuikgevoelens van het volk is een belangrijk uitgangspunt in de benoeming van de politieke stroming die de nationalistische partijen met zich mee dragen. Het hoefijzermodel biedt hierin een uitkomst. De klassieke lijn van links naar rechts wordt omgebogen in een hoefijzervorm, waardoor de twee uitersten dicht bij elkaar komen te liggen. Het is hierdoor mogelijk om bewegingen en personen zowel in een horizontale als in een verticale lijn te verschuiven. Hierdoor zijn bijvoorbeeld de *Socialistische Partij* (die als zeer links wordt beschouwd) en de LPF dicht bij elkaar komen te liggen.¹²⁸

Ook in de Belgische politiek is de klassieke tegenstelling tussen links en rechts minder van belang. In sociaaleconomische kwesties heeft het liberale Open VLD rechtse standpunten en in ethische kwesties linkse. Het tegenovergestelde geldt voor

---

¹²⁸ Dick Pels, *De geest van Pim. Het gedachtegoed van een politieke dandy* (Amsterdam 2004) 25-32.

de christendemocratische CD&V. Zij hebben overwegend een linkse sociaaleconomische agenda en een rechtse ethische agenda.¹²⁹

In Italië is dezelfde trend merkbaar. Berlusconi haalt zijn macht uit de gedeelde belangen die familie, taalgroepen, religieuze gemeenschappen, arbeidsverhoudingen en sociale klassen impliceren. Hij combineert elementen uit verschillende ideologieën zoals nationalisme, conservatisme en liberalisme, waardoor hij niet vasthoudt aan een duidelijk linkse of rechtse lijn. Bovendien staat ‘links’ niet meer gelijk aan het opkomen voor de lagere sociale klassen. Mede hierdoor kiest het Italiaans electoraat niet meer voor een bepaalde partij of doctrine.¹³⁰

Het rechtse predicaat van de partijen wordt gevormd door het gedeelde wantrouwen tegen het establishment. De politieke stromingen die de oorsprong vormen van de huidige partijen zijn opgekomen als reactie ten opzichte van de heersende politieke orde. Met hun herkomst van protestpartij zijn de partijen vergelijkbaar. Het establishment bestaat voor de komst van deze partijen uit christendemocraten en socialisten. Hierdoor is het protest tegen de linkerzijde van het politieke spectrum gekant. Mede hierdoor worden deze protestpartijen getypeerd als rechts.

Wat valt er te kiezen?

Een overeenkomst in de opkomst van het rechtspopulisme zit ook in het feit dat in de landen in kwestie het aanbod van partijen zeer groot is. De keuze voor de kiezer is hierdoor zeer lastig ten tijde van de komst van de nationalistisch ingestelde partijen. In Italië is na de oorlog sprake van verzuiling met een grote rol voor de christendemocraten, socialisten en communisten. Vervolgens heerst vanaf begin jaren negentig een politiek van antipolitiek en een overdaad aan partijen. Er bestaan meer dan tweehonderd politieke partijen en bewegingen, waaronder een Partij voor de

---

¹²⁹ Luk Sanders en Carl Devos, *Politieke ideologieën in Vlaanderen. Liberalisme, socialisme, christendemocratie, Vlaams-nationalisme, ecologisme* (Antwerpen 2008) 59-60.

¹³⁰ Jaro Stacul ‘Neo-nationalism or neo-localism?’ in: André Gingrich en Marcus Banks (ed.), *Neo-nationalism in Europe and beyond. Perspectives from social anthropology* (Oxford 2006) 162-176, 165-168.

Liefde en de Lega Lombarda voert campagne met de leuze: ‘Roma, ladrona!’ (Rome, dief!), doelend op de hoge belastingdruk.¹³¹

In Nederland zijn de drie traditionele partijen naar elkaar toegegroeid in het Nederlandse consensuszoekende polderlandschap. Zeker tijdens de twee kabinetten voorafgaand aan de verkiezingen van 2002 is er sprake van ideologische onderkoeling.¹³²

In België is het vormen van kabinetten een moeizame aangelegenheid. Door de federale opzet bestaan er zowel Frans- als Nederlandstalige liberalen, socialisten en christendemocraten. Aan de verzuiling van België komt in de jaren tachtig een einde, waardoor er in het voorheen overwegend liberale Vlaanderen een enorme versnippering van het politieke landschap optreedt. Daar komt bij dat sinds 1996 elke Vlaamse politieke partij al dan niet door fusies een naamsverandering heeft gekend.¹³³

De participatie en de ontzuiling zijn zeer belangrijke redenen dat de magische formule van rechts populisme in Italië, Vlaanderen en Nederland aanslaat. Deze formule is het hebben van duidelijk autoritaire standpunten op het vlak van politiek, van politieke participatie, vreemdelingen- en nationaliteitskwesies, culturele expressie en levensstijl, met een resoluut marktgerichte keuze op sociaaleconomisch niveau.¹³⁴

De ontzuiling en secularisatie aan de ene kant en de verbrokkeling van het communisme aan de andere kant zorgen vanaf de jaren zestig voor een groeiend aantal zwevende kiezers. Dit zijn kiezers die niet vanuit een ideologie of levensbeschouwing stemmen. Samen met de opkomende massamedia (de televisie in het bijzonder) gaan politieke partijen zich meer richten op de massa. Dit heeft tot gevolg dat ook deze partijen zich steeds minder vanuit een levensbeschouwelijk of ideologisch perspectief opstellen. Hierdoor stellen steeds meer politieke partijen zich

---

¹³¹ Alexander Stille, *Silvio Berlusconi. De innamen van Rome* (Amsterdam 2006) 156-157.

¹³² Hans Wansink, *De erfenis van Fortuyn. De Nederlandse democratie na de opstand van de kiezers* (Amsterdam 2004) 96.

¹³³ Luk Sanders en Carl Devos, *Politieke ideologieën in Vlaanderen. Liberalisme, socialisme, christendemocratie, Vlaams-nationalisme, ecologisme* (Antwerpen 2008) 18.

¹³⁴ Axel Buyse, *Nieuw radicaal rechts in Europa* (Antwerpen 2002) 13-14.

pragmatischer op, maar verliezen desondanks hun afkomst niet uit het oog. In België beginnen CD&V en SP.A. steeds meer populistische trekken te vertonen door een anti-establishment houding.¹³⁵ In Nederland trekken de voorheen ideologisch verschillende PvdA en de VVD in hun ‘Paarse jaren’ steeds dichterbij elkaar toe. Dit is een van de redenen van het electorale succes van de LPF.

Door het toegenomen pragmatisme is er sprake van een steeds uitbreidende politieke versnippering. Dit leidt tot moeilijke coalitievormingen. Lijstverbindingen van meerdere partijen zijn een manier om dit probleem te tackelen. De verkiezingswinst van *Casa della Libertà* (coalitie onder leiding van Berlusconi) ten opzichte van *L’Ulivo* (de Olijfboomcoalitie) in 2001 is hier het beste voorbeeld van.

Economische of politieke crisis?

Een protestpartij kan profiteren van een neergaande politieke of economische conjunctuur. Echter kan het dergelijke gebeurtenissen niet zelf creëren.¹³⁶ De economische ontwikkeling verloopt in de jaren negentig in heel West-Europa voorspoedig en er is zeker geen sprake van een (ophanden zijnde) crisis. Nederland verkeert zelfs in een periode van enorme economische voorspoed op het moment dat het rechtspopulisme definitief wortel schiet.¹³⁷ Hoewel de politieke situatie in 2001 in Italië minder moeizaam is dan begin jaren negentig, wint het lijstverband van Berlusconi (met Alleanza Nazionale en Lega Nord) de verkiezingen. De kabinetten in België hebben in de jaren negentig, na de doorbraak van Vlaams Blok, allen een looptijd van minstens drie jaar. Van een politieke crisis is zodoende geen sprake. Echter zijn de partijen meester in het creëren van een gevoel van crisis bij het kiezerspubliek.

De politieke strijd is afwezig in Nederland en er wordt een beleid gevoerd van zekerheden en rechten. De burgers houden zich zodoende niet bezig met de politiek, tot de komst van Fortuyn. Hij weet er eigenhandig voor te zorgen dat er een gevoel

---

¹³⁵ Jan Jagers, *De Stem van het Volk! Populisme als concept getest bij Vlaamse politieke partijen* (Antwerpen 2006) 308.

¹³⁶ Patrick Stouthuysen, *Extreem-rechts in na-oorlogs Europa* (Brussel 1993) 173.

¹³⁷ Gerd Reuter, *Rechtspopulismus in Belgien und den Niederlanden. Unterschiede im niederländischsprachigen Raum* (Osnabrück 2009) 127.

van onmacht en crisis in de Nederlandse politiek ontstaat bij de burgers. De schuld legt hij bij ‘links’. Hij maakt hierbij handig gebruik van het aangekondigde vertrek van premier Kok, het cellentekort, de Schipholbrand, en de aanslagen in 11 september. De gebeurtenissen in de Verenigde Staten zorgen voor spanningen tussen verschillende bevolkingsgroepen, waardoor de sociale kwestie van de mislukte integratie van (de tweede en derde generatie) migranten op gang komt.¹³⁸

Ook in Vlaanderen probeert Filip Dewinter het gevoel van crisis in stand te houden. Hij grijpt daarvoor allerlei schandalen aan om het establishment aan te vallen. België is in de jaren negentig een broeinest van crises met het pedofilieschandaal rond Marc Dutroux in 1996 en de dioxinecrisis van 1999. Daarnaast valt Vlaams Blok telkenmale de excessen van de Belgische participatie aan die onderhevig is aan politieke corruptie, cliëntelisme en andere schandalen.¹³⁹

Het interessante van de Italiaanse casus is dat Berlusconi in 1994 profiteert van de Italiaanse politieke crisis. In de aanloop van de verkiezingen van 2001 heeft hij te kampen met ethische, politieke en economische belangenverstrengelingen. Zijn politieke tegenstanders kunnen deze zaken echter niet omzetten in politieke winst.¹⁴⁰ Hierin wordt Berlusconi geholpen door zijn media-imperium, door de focus te leggen op andere onderwerpen zoals het anticommunisme. Berlusconi heeft zich zo de kunst van de populistische retoriek meester gemaakt: het praten als de gewone man, maar tegelijkertijd een allesbehalve populistisch beleid nastreven.¹⁴¹

Nationale identiteit en Europa

De populistische partijen menen op te komen voor het volk dat zij schetsten als monolithisch. Het opkomen voor de *silent majority* zorgt voor de constante afkeer tegen alles wat niet is zoals de voorgestelde eenheid. Hierdoor zijn de populistische partijen meer

---

¹³⁸ Hans Wansink, *De erfenis van Fortuyn. De Nederlandse democratie na de opstand van de kiezers* (Amsterdam 2004) 104-106.

¹³⁹ Lieven De Winter, *The Vlaams Blok and the heritage of extreme-right Flemish-nationalism* (Leuven 2004) 13.

¹⁴⁰ Christopher Cepernich, 'The Changing Face of the Media', in: Daniele Albertazzi (ed.), *Resisting the tide. Cultures of opposition under Berlusconi (2001-2006)*, (New York 2009) 32-45, 34-38

¹⁴¹ Alexander Stille, *Silvio Berlusconi. De inname van Rome* (Amsterdam 2006) 414.

bezig met wat ze niet zijn, dan wat die eenheid dan precies inhoudt.¹⁴² De gemeenschappelijke ‘vijand’ is een belangrijke bindingsfactor. Deze is te vinden in de afzetting van het afwijkende van ‘het volk’. Hierdoor keren veel populistten zich tegen politieke tegenstanders, mensen met een afwijkende mening, immigranten, homoseksuelen, moslims, ongetrouwde vrouwen, drugsverslaafden, lang werklozen et cetera.¹⁴³

Italië

Door de grote nationale verschillen in Italië tussen Noord en Zuid, urbaan en ruraal gebied, industrie en landbouw, is het vinden van een nationale identiteit moeilijk. Al voor de eenwording in 1861 staat de regionale diversiteit een ware nationale eenheid in de weg. Op het moment dat Berlusconi de politiek instapt, heeft de vaderlandsliefde een laag peil bereikt en om die gevoelens aan te wakkeren noemt Berlusconi zijn partij *Forza Italia*. Dit is niet toevallig de aanmoedigingskreet voor het nationale voetbalelftal. Een van de doelen van de partij is nationale verzoening.¹⁴⁴

Met de verkiezingscampagne van 2001 met de titel *una storia Italiana* blijkt dat Silvio Berlusconi de natie centraal wil stellen. Dit is een ambitieus streven, aangezien Italië historisch gezien niet alleen op politiek vlak een verdeeld land is. Samenhang creëren in een land dat is gepolariseerd door de verschillen tussen noord en zuid is een uitdaging. Het noorden als economisch industrieel centrum met grote steden staat lijnrecht tegenover de dorpjes in het zuiden waar de landbouw de belangrijkste bron van inkomsten vormt. Bovendien heeft de Koude Oorlog de mogelijkheid tot het smeden van een unitaire eenheid bemoeilijkt door de grote aanhang van de Italiaanse communistische partij.¹⁴⁵ De mix van tv, amusement, sport en politiek bezorgt het deels politiek vermoeide Italië het eerste kabinet Berlusconi. In

¹⁴² Paul Taggart, *Populism* (Buckingham 2000) 91-94.

¹⁴³ Alfio Mastropolo, ‘Politics against Democracy: Party Withdrawal and Populist Breakthrough’ in: Daniele Albertazzi en Duncan MacDonnell (ed.), *Twenty-first century populism. The spectre of Western European democracy*, (Basingstoke 2007) 30-48, 36.

¹⁴⁴ Aram Mattioli, *Viva Mussolini. Die Aufwertung des Faschismus im Italien Berlusconis* (Paderborn 2010) 113.

¹⁴⁵ William Brierley en Luca Giacometti ‘Italian national identity and the failure of regionalism’, in: Brian Jenkins en Spyros A. Sofos (ed.), *Nation and identity in contemporary Europe* (Londen 1996) 172-199, 176-177.

de periode na Berlusconi I vallen in zeven jaar tijd vijf overwegend linkse regeringen. De Italianen worden met dank aan het media-imperium overtuigd van de bedrijfskundige aanpak van Berlusconi. Zij hopen dat het land eindelijk een kabinet kan verwelkomen dat de ambtstermijn zou kunnen uitdienen. Dit houdt wel in dat de separatistische Lega Nord en postfascistische Alleanza Nazionale, de voormalige MSI, wederom in de regering terecht komen, met verstrekkende gevolgen.

Het verkiezingsprogramma van Forza Italia bestaat in 2001 evenals in 1994 uit een aantal hoofdpunten die Berlusconi als een contract met het volk presenteert, *il contratto con gli italiani*. Hierin belooft hij belastingverlagingen, pensioensverhogingen, anderhalf miljoen nieuwe arbeidsplaatsen, minder misdaad en talloze grote bouwprojecten. Forza Italia spreekt hiermee met name arbeidersgroepen, het midden- en kleinbedrijf, ouderen en vrouwen aan. De Lega Nord haalt hun electoraat uit het Noorden met nationalistische thema's en de Alleanza Nazionale doet dat in het Zuiden.¹⁴⁶ Het nationalistische aspect van Forza Italia komt hierdoor minder goed naar voren. Desondanks verrast Berlusconi de hele wereld door zich keihard uit te laten na de aanslagen van 11 september in de VS. Hij zegt hierover dat een deel van de islamitische wereld is blijven steken in het verleden en dat men in de westerse wereld zich bewust moet zijn van de superioriteit van de Westerse beschaving. Een systeem dat berust op welzijn, respect voor mensenrechten en respect voor religieuze rechten (iets wat niet bestaat in islamitische landen) en politieke rechten. Een systeem dat als zijn waarden begrip voor diversiteit en tolerantie kent.¹⁴⁷ Sindsdien is Berlusconi een *hardliner* tegen moslimfundamentalisme en valt hij hierin op een lijn te plaatsen met George W. Bush.¹⁴⁸

Aan het begin van Berlusconi's eerste ambtstermijn zijn het vooral de communisten die onder vuur worden genomen. Het 'rode gevaar' neemt door de val van het communisme daarna af. Een nieuwe tegenstander wordt gevonden in de (illegale) immigranten. Door de samenwerking met Lega Nord en Alleanza Nazionale

---

¹⁴⁶ Jörn Pissowotzki, 'Der Populist Silvio Berlusconi' in: Nikolaus Werz, *Populisten in Übersee und Europa* (Opladen 2003) 127-143, 136.

¹⁴⁷ Marc Leijendekker, 'Berlusconi noemt Westen superieur', *NRC Handelsblad*, 27-09-2001, 2.

¹⁴⁸ Marco Tarchi, 'Italy: A Country of Many Populisms' in: Daniele Albertazzi en Duncan MacDonnell (ed.), *Twenty-first century populism. The spectre of Western European democracy*, (Basingstoke 2007) 84-99, 97.

in het tweede kabinet Berlusconi komt op aandringen van Umberto Bossi en Giancarlo Fini het migratie- en integratiethema steeds hoger op de agenda te staan. Uiteindelijk wordt de op één na meest restrictieve immigratiewet ter wereld aangenomen. De immigratiewet is vernoemd naar de twee voormannen van Berlusconi's voornaamste coalitiegenoten en heeft als doel de immigratiestroom naar Italië in te perken. Vooral Lega Nord voorman Bossi heeft zich hard gemaakt voor de komst van de wet. In de wet wordt een koppeling gemaakt tussen het hebben van een verblijfsvergunning met het hebben van vaste en doorlopende arbeid. Bovendien wordt familiehereniging zwaar bemoeilijkt en de mogelijkheid tot het opsluiten van illegalen versoepeld. De strenge maatregelen worden gecombineerd met een grote amnestieregeling, waardoor het aantal illegalen in Italië drastisch wordt verlaagd.¹⁴⁹ De Lega Nord blijft vervolgens hameren op de immigratieproblemen en ondanks het lage stemmenpercentage heeft het wel de publieke opinie in zijn greep. De overgrote meerderheid van de Italianen is nog steeds van mening dat er meer illegale dan legale migranten in Italië wonen. Bovendien kent Italië voor West-Europese begrippen (minder dan drie procent) relatief weinig immigranten. Ondanks deze feiten heeft de centrumlinkse coalitie van Prodi niet het vermogen om drastische wijzigingen in de Bossi-Fini wet toe te passen.¹⁵⁰

Voor de eeuwwisseling hangt Forza Italia, evenals de meeste Italiaanse partijen een pro-Europees beleid aan. Door de hoge staatsschuld kan de economische situatie Europese samenwerking goed gebruiken. Dat is ook één van de redenen dat Italië toetreedt tot de Eurozone. Berlusconi verbetert de Italiaanse positie op het Europese toneel door aan te tonen dat de instanties van de Europese Unie teveel aandringen op de binnenlandse beleidsbepaling en dat de EU zich negatief uit over de regering Berlusconi. Hierdoor is de pro-Europese instelling van Italië gedeeltelijk omgeslagen in Eurosceptis.¹⁵¹

---

¹⁴⁹ Wendy Pojmann, "Adopt a Domestic Worker?": The Response of Immigrant Associations to the Centre-Right' in: Daniele Albertazzi, (ed.), *Resisting the tide. Cultures of opposition under Berlusconi (2001-2006)* (New York 2009) 177-189, 178-179.

¹⁵⁰ Pojmann, 'Adopt a Domestic Worker?' in Albertazzi, (ed.), *Resisting the tide*, 177-189, 185.

¹⁵¹ James L. Newell, 'Italy during the Berlusconi Years: the Economy and Society', in: Albertazzi (ed.) *Resisting the tide*, 19-31, 21-28.

Desondanks is Forza Italia altijd onderdeel geweest van de Europese Volkspartij in het Europees parlement, waardoor het een dubbelzinnige Europese positie in neemt. Het is ook moeilijk om de partij te markeren als pro- of anti- Europa door de verschillende standpunten over dit onderwerp binnen de partij. Berlusconi heeft zich tot aan zijn tweede kabinet niet of nauwelijks uitgelaten over Europa. Over de mogelijke toetreding van Oost-Europese landen zegt hij dat dit voor een opleving zou zorgen voor de centrumrechtse regeringen in de desbetreffende landen. Het is wel een feit dat er in Berlusconi's tweede kabinet meer Eurosceptische ministers bevinden in vergelijking met zijn eerste kabinet.¹⁵² De uitgesproken anti-Europese toon is meer weggelegd voor coalitiegenoot Lega Nord, die desondanks ook deel uitmaakt van een Europese fractie.¹⁵³

België

Binnen de Vlaamse Beweging bestaat een lange geschiedenis van strijd met francofone Walen. Het Vlaamse cultuurverlies heeft hierin altijd een leidende rol gespeeld. Dat is een verklaring waarom dat thema ook tot succes heeft geleid in het migratie- en integratiedebat vanaf de naoorlogse jaren, in het bijzonder ten aanzien van de niet-westerse allochtonen. De focus ligt bij de Turkse en Marokkaanse migranten, omdat de aanpassing van de cultuur voor hen te moeilijk zou zijn. De Griekse, Italiaanse en Poolse migranten hebben hier geen last van gehad omdat de cultuurverschillen te overzien zijn geweest.¹⁵⁴ Vooral de islam vormt een struikelblok voor het Vlaams Blok. Het meent dat de islam volstrekt incompatibel is met de Europese normen en waarden. Een moslim zou nooit geïntegreerd kunnen zijn, omdat hij deze normen en waarden, waaronder de gelijkheid van man en vrouw en de vrijheid van meningsuiting altijd zal verwerpen.¹⁵⁵

---

¹⁵² Lucia Quaglia, 'Euroscepticism in Italy', in: Aleks Szczerbiak en Paul Taggart (ed.), *Opposing Europe? Case studies and country surveys* (New York 2008) 58-74.

¹⁵³ Alfio Mastropolo, 'Politics against Democracy: Party Withdrawal and Populist Breakthrough' in: Daniele Albertazzi en Duncan MacDonnell (ed.), *Twenty-first century populism. The spectre of Western European democracy*, (Basingstoke 2007) 30-48, 31.

¹⁵⁴ Gerd Reuter, *Rechtspopulismus in Belgien und den Niederlanden. Unterschiede im niederländischsprachigen Raum* (Osnabrück 2009) 190.

¹⁵⁵ Marc Spruyt, *Wat u moet weten over het Vlaams Belang. Het beste van Blokwatch* (Berchem 2006) 51.

Filip Dewinter introduceerde de leuze ‘Eigen Volk Eerst’ in de Belgische politiek. Hij hamert op de bevolkingsdichtheid, waardoor er geen ruimte voor migranten zou bestaan in België. Het gaat hierin om de druk die stijgende bevolkingsdichtheid heeft op de veiligheid, de arbeidsplaatsen, de woningnood, de scholen en de gezondheidszorg. Deze koppeling maakt het voor hem mogelijk om de migratieproblematiek met het criminaliteitsprobleem te vermengen en een tweede leuze te introduceren: ‘multicultureel=multicrimineel’.¹⁵⁶

De eenheid van het volk wordt in de ogen van de Vlaams nationalisten door de minderheden bedreigd. Dit vormt een bron van vreemdelingenhaat. Naast de allochtonen richt het nationalisme zich ook tegen de anderstalige Walen. Het speelt in op de onzekerheid van de veranderende toekomst. Werkloosheid, vergrijzing, criminaliteit en druk op de sociale voorzieningen zijn zaken waar het Vlaams Blok emotioneel op in speelt. Het behoren tot een etnische groep kan een antwoord zijn op de onzekerheden en bedreigingen die de moderniteit met zich meebrengt. Hierdoor werkt het op twee manieren door in de politieke gedachten van het Vlaams nationalisme. Enerzijds worden minderheden gezien als concurrenten op de arbeidsmarkt. Anderzijds vormt hun fysieke aanwezigheid een bedreiging voor het voortbestaan van de Vlaamse etniciteit.¹⁵⁷

Het niet willen of kunnen integreren in de eenheid van de Vlaamse homogeniteit is de reden waarom de integratiepolitiek door het Vlaams Blok failliet is verklaard. Zelf speelt het ook een rol in door allochtonen en anderstaligen stevast te discrimineren en zwart-wit denken.¹⁵⁸

In het verlengde van de tegengestelde houding ten opzichte van de Belgische eenheid staat het Vlaams Blok als enige Belgische partij negatief tegenover de positie van België in een federaal Europa. Maar ook het idee van een federaal Europa *an sich* staat de partij niet aan. Het idee van een sociaal Europa dat herverdelend beleid toepast en zich bemoeit met zaken als cultuur en onderwijs vormen voor het Vlaams

---

¹⁵⁶ Gerd Reuter, *Rechtspopulismus in Belgien und den Niederlanden. Unterschiede im niederländischsprachigen Raum* (Osnabrück 2009) 185.

¹⁵⁷ Marc Spruyt, *Wat u moet weten over het Vlaams Belang. Het beste van Blokwatch* (Berchem 2006) 242-243.

¹⁵⁸ Marc Spruyt, *Wat u moet weten over het Vlaams Belang*, 240.

Blok een doorn in het oog. De Europese Commissie en het Europese Parlement spelen een te grote rol in de besluitvorming en de partij pleit voor een grotere rol voor de Europese Raad. Het standpunt ten aanzien van de mogelijke uitbreiding van de Europese Unie ligt in lijn met het immigratie- en cultuurstandpunt van de partij. Slechts landen die volgens de partij behoren tot de originele Europese cultuurgemeenschap zouden voor het lidmaatschap in aanmerking komen. Hierdoor keert het zich fel tegen de mogelijke toetreding van Turkije. Daartegenover staat wel dat het Vlaams Blok voorstander is van een gemeenschappelijk buitenlands- en veiligheidsbeleid.¹⁵⁹

Nederland

Een van de meest in het oog springende standpunten die Pim Fortuyn uitgedraagt zijn de standpunten omtrent de islam. Volgens Fortuyn verliest Nederland de samenhang in de samenleving, waardoor het land aan de rand van de afgrond is komen te staan. Dit alles heeft te maken met het teruglopende systeem van normen en waarden. De enige oplossing die van dit probleem de oplossing kan bieden is het terugkeren naar het hart van de cultuur. Deze zou gefundeerd worden door drie grote cultuurhistorische bronnen van de moderniteit: het Jodendom, het christendom en het humanisme.¹⁶⁰ Fortuyn meent dat cultuur de uitdrukking van de identiteit van het volk en van de nationale lidmaten is. En dat cultuur iets is wat samenbindt, wat een volk tot een volk maakt, wat een land een natie doet zijn, en wat de individuele Nederlander zich Nederlander doet voelen.¹⁶¹

Prinses Maxima stelt in 2007 dat ze na vijf jaar Nederlanderschap de Nederlandse identiteit nog niet was tegengekomen. Het is voor sommige buitenstaanders redelijk onduidelijk wat deze identiteit precies inhoudt.¹⁶² Dat maakt integratie in de Nederlandse cultuur moeilijk. Dat geldt ook voor de etnische minderheden die in plaats van zich te assimileren zich in werkelijkheid afzonderen. Hierdoor kan er van een ideale vorm van multiculturaliteit geen sprake zijn. Dit is de

---

¹⁵⁹ Lieven De Winter, *The Vlaams Blok and the heritage of extreme-right Flemish-nationalism* (Leuven 2004) 14.

¹⁶⁰ Dick Pels, *De geest van Pim. Het gedachtegoed van een politieke dandy* (Amsterdam 2004) 184.

¹⁶¹ Pim Fortuyn, *De verweesde samenleving* (Uithoorn 2002) 40.

¹⁶² 'Máxima: 'Nederlandse identiteit nog niet ontdekt'', *NRC Handelsblad*, 25 sept 2007, 3.

reden dat Fortuyn kritisch is ten opzichte van de immigranten wat betreft hun tolerantie. Hij vraagt zich hardop af waarom ‘wij’ hen moeten omarmen, terwijl tegelijkertijd ‘zij’ ons niet omarmen.¹⁶³ Omdat de immigranten en hun nageslacht veelal uit Turkije en Marokko afkomstig zijn en dus grotendeels een islamitische achtergrond hebben, wordt de islam in de nationalistische politiek van Fortuyn de kop van Jut.

In 1997 brengt hij al een boek uit met de titel *Tegen de Islamisering van onze cultuur*. Maar de bekendste publicatie komt op 9 februari 2002. Op de voorpagina van *De Volkskrant* stond die dag de kop: ‘Grens dicht voor islamiet’. Fortuyn meent dat Nederland een vol land was en dat een discriminatieverbod (artikel 1 van de Grondwet) afgeschaft dient te worden.¹⁶⁴ Fortuyn lijkt aan te sturen op een breuk met Leefbaar Nederland en zijn gestegen populariteit daarna een vervolg te geven door zichzelf op zijn eigen lijst verkiesbaar te stellen.

Een van de stokpaardjes van de ‘linkse kerk’ waartegen Fortuyn zich keert is de Europese integratie. Vanaf het Verdrag van Maastricht komt de Europese integratie dichterbij. Dat betekent dat er vooral op het gebied van het financiële en economische beleid voor nationale besluitvorming minder ruimte zou zijn. De aanstaande komst van de euro leidt tot maatregelen zoals Europese harmonisatie van belastingen, het terugbrengen van de staatsschuld en het financieringstekort, en het einde van protectionistische maatregelen ten behoeve van nationale bedrijven.¹⁶⁵

Nederland is van oudsher een land dat positief tegenover ‘Europa’ staat. Fortuyn uit kritiek op de Europese Unie. Dit moet gezien worden vanuit een nationalistisch discours. Nederland hoeft niet uit de EU te stappen, aangezien het vrede en voorspoed heeft opgeleverd, vooral op het gebied van de economie. Maar Nederland heeft hier volgens Fortuyn te veel voor betaald, de meeste subsidies uit Europa zouden moeten worden afgeschaft, nieuwe lidstaten zouden buiten de monetaire unie moeten blijven, en het Europese Parlement zou kunnen worden

---

¹⁶³ Thijl Sunier en Rob van Ginkel, ‘At your service!’ in: André Gingrich en Marcus Banks (ed.), *Neonationalism in Europe and beyond. Perspectives from social anthropology* (Oxford 2006) 107-124, 114.

¹⁶⁴ Frank Poorthuis en Hans Wansink, ‘Grens dicht voor islamiet’, *De Volkskrant*, 9 februari 2002, 1.

¹⁶⁵ Dick Pels, *De geest van Pim. Het gedachtegoed van een politieke dandy* (Amsterdam 2004) 209.

afgeschaft.¹⁶⁶ Het is volgens Fortuyn een verkeerd en achterhaald concept van de parlementaire democratie op Europees niveau. Fortuyn hamert op het revitaliseren van de nationale identiteit, omdat Nederland in een federaal Europa niet meer dan een deelstaat zou zijn.¹⁶⁷

Algemene overeenkomsten

Een belangrijke reden dat nationalistisch ingestelde partijen aanslaan in West-Europa is de komst van migranten. Vanaf de jaren zeventig komen veel arbeidsmigranten naar Europa die uiteindelijk niet blijken terug te keren naar hun land van herkomst. Zij concentreren zich vooral in grote steden en integreren moeizaam. Zij behouden hun eigen levensstijl en tradities, ook als deze tegenstrijdig waren met de tradities van het gastland.¹⁶⁸

De integratieprogramma's leiden niet noodzakelijk tot een grotere etnische harmonie. In tegendeel, de tweede en derde generatie immigranten worden vaak geconfronteerd met een identiteitscrisis die groter is dan hun vaders en grootvaders door hebben gemaakt. Zij hebben niet meer de wortels in hun vaderland, maar voelen zich tegelijkertijd niet gelijk behandeld in hun 'moederland'.¹⁶⁹ De moeilijke etnische strijd van de tweede en derde generatie migranten zou indirect kunnen meespelen in de wens van de autochtonen om de nationale identiteit te behouden.

Echter is de wrok van de aanwezigheid van buitenlanders is niet exclusief een eigenschap van 'rechtse' partijen. Francois Mitterand in Frankrijk heeft zich bijvoorbeeld ook huiverig opgesteld tegen de aanwezigheid van veel buitenlanders.¹⁷⁰

Er moet in het kader van de Eurosceptis een onderscheid worden gemaakt in twee divisies. De harde lijn ten aanzien van Europa, oftewel *hard Euroscepticism* houdt in dat er een principiële houding tegen de EU en de Europese eenwording wordt

---

¹⁶⁶ Robert Harmsen, 'Euroscepticism in the Netherlands : stirrings of dissent', *European Studies* 20 (2004) 99-126, 116-120.

¹⁶⁷ Pels, *De geest van Pim*, 196.

¹⁶⁸ Walter Laqueur, *Fascism. Past, present, future* (New York 1996) 133.

¹⁶⁹ Laqueur, *Fascism*, 135.

¹⁷⁰ *Ibidem* 132.

ingenomen. Er wordt gepleit voor terugtrekking van het lidmaatschap. Hiernaast bestaat het zogenaamde *soft Euroscepticism* wat de ondersteuning voor het bestaan van, en het lidmaatschap van een vorm van Europese Unie, maar verzet tegen bepaald EU-beleid en verzet tegen een federaal Europa inhoudt.¹⁷¹ Het Vlaams Blok schuurt aan tegen *hard Euroscepticism* en behoort volgens Taggart en Szczerbiak tot deze categorie.¹⁷² Echter het Vlaams Blok ziet in de versterking van Europese Raad een oplossing voor de afnemende nationale invloed van in Europees verband en ontfermt zich over de mogelijke toetreding van nieuwe lidstaten. De Eurosceptis is zodoende wel een issue, maar staat in de schaduw van andere issues zoals het cultuurbehoud en de immigratie.

Ook Fortuyn heeft een negatieve houding ten aanzien van Europa, mede door een van zijn stokpaardjes het verlies van nationale identiteit. Desondanks stelt Fortuyn een plan op om de Europese Unie drastisch te hervormen, waarin het afschaffen van subsidies en referenda over mogelijke toetreding van kandidaat-lidstaten uit het oog springen.¹⁷³

Ook bij Forza Italia is deze lijn te herkennen. Door de negatieve houding van de Italiaanse Communistische Partij ten opzichte van Europese eenwording is de partij van Berlusconi hiertegenover positief. Na het wegvallen van die partij draait het beeld van Forza Italia ten aanzien van Europa geleidelijk met als hoofdrolspelers Antonio Martino en Giulio Tremonti. Berlusconi zelf heeft zich altijd op de vlakte gehouden over dit onderwerp. Als hij zich uitspreekt over de eventuele toetreding van Oost-Europese lidstaten, blijkt dat Berlusconi's focus meer ligt bij de mogelijke positieve wending van centrumlinks naar centrumrechts in die landen dan bij de positieve gevolgen van de vergroting van de Unie.¹⁷⁴

Wat betreft Europa zijn deze partijen meer bezig met hun *core business*: het afzetten tegen 'links' en vreemdelingen.

---

¹⁷¹ Aleks Szczerbiak en Paul Taggart (ed.), *Opposing Europe? Case studies and country surveys* (New York 2008) 7-8.

¹⁷² Szczerbiak en Taggart (ed.), *Opposing Europe?*, 11.

¹⁷³ Robert Harmsen, 'Euroscepticism in the Netherlands : stirrings of dissent', *European Studies* 20 (2004) 99-126, 118.

¹⁷⁴ Lucia Quaglia, 'Euroscepticism in Italy', in: Aleks Szczerbiak en Paul Taggart (ed.), *Opposing Europe? Case studies and country surveys* (New York 2008) 58-74.

Derde scheidslijn

Het fascisme ontstaat en ontwikkelt zich in jonge natiestaten waarin de nationale eenheid een belangrijke pijler vormt. De nationale wedergeboorte maakt het nationalisme door middel van expansie en oorlog naar buiten gericht. Dit komt mede door de zwakke politieke waarden en internationale wraakgevoelens. De Volkenbond is niet bij machte om het fascisme in te dammen en er ontstaan in Italië en Duitsland persoonlijke en totalitaire dictatorschappen.

Het nationalisme dat vanaf de jaren negentig ontstaat kent andere historische omstandigheden en heeft zodoende een ander karakter. De naoorlogse natiestaten zijn door middel van allerlei politieke en economische allianties in een klimaat van internationale zekerheid en veiligheid terechtgekomen. Een periode van over het algemeen politieke stabiliteit en economische groei is het gevolg. Hierin zijn de natiestaten minder van belang. Juist hierdoor ontstaat de hang naar de nationale identiteit. Om deze kracht bij te zetten worden de sociaal-culturele thema's aangegrepen. Hierdoor is er sprake van een naar binnen gekeerd nationalisme.

Na de komst van allerlei vreemde bevolkingsgroepen in het laatste kwart van de twintigste eeuw komen bij de autochtone bevolking de sociaal-culturele thema's steeds vaker hoog op de politieke agenda te staan. In de jaren zeventig zijn de politieke kwesties voornamelijk van sociaaleconomische aard en de politieke partijen hebben hierin duidelijke standpunten. Pas vanaf de jaren negentig lijken de sociaal-culturele kwesties, zoals de integratie van minderheden, het toelaten van asielzoekers, criminaliteit en de Europese eenwording de sociaaleconomische thema's te verdringen op de politieke agenda. Traditionele partijen die ten tijde van de sociaaleconomische thema's veelal op zoek zijn geweest naar consensus, kunnen niet of nauwelijks heldere standpunten vinden wat betreft de sociaal-culturele thema's. Dit bemoeilijkt de overeenstemming tussen kiezer en gekozene.¹⁷⁵

Mede hierdoor kan het succes van de nationalistisch populistische partijen verklaard worden. Er is in deze periode een nieuwe scheidslijn ontstaan die als basis

---

¹⁷⁵ Marc Bovens en Anchrit Wille, *Diplomademocratie. Over de spanning tussen meritocratie en democratie* (Amsterdam 2011) 90-100.

de cultuur heeft. Aan de ene kant staan de kosmopolitische ingestelde partijen met thema's als globalisering, een heterogene nationale identiteit en maatschappelijke pluriformiteit als stokpaardjes. Aan de andere kant de nationalistische partijen die juist pleiten voor het tegenovergestelde: een homogene nationale cultuur. Een nieuwe scheidslijn doet de twee oude scheidslijnen van religie en economie vervagen. De eerste door enerzijds een steeds verdergaande secularisering, anderzijds door te hameren op traditionele normen en waarden. De tweede doordat populistische partijen het electoraat over gaan nemen van de traditionele partijen van zowel de arbeid- als kapitaalkant.¹⁷⁶ Nederland is in deze trend iets later dan de rest van West Europa, aangezien Forza Italia en Vlaams Blok al aan het eind van de twintigste eeuw op een hoop kiezers kunnen rekenen. Nederland heeft tot de komst van Pim Fortuyn moeten wachten om te spreken van deze derde scheidslijn.¹⁷⁷

Single issue en taboes

Van *single-issue* partijen is door de nationalistische voornemens geen sprake. De drijvende factor van Forza Italia, het Vlaams Blok en de LPF is immers geweest om de toenmalige algehele politieke situatie te veranderen. Hierin ligt de focus op het 'linkse' establishment. De echte doorbraak van Vlaams Blok is ook gekomen door zich niet meer louter te richten op de Vlaamse onafhankelijkheid.

Door de komst van rechts-populistische partijen naar de politieke arena en bijgevolg hun electorale successen, nemen traditionele politieke partijen langzaam maar zeker nationalistische punten over. Dit betekent dat deze partijen af beginnen te wijken van hun ideologische achtergrond. In Italië is dit moeilijk aan te tonen door de continue fusies en lijstverbindingen van een rechts en links blok. Feit is wel dat er sinds de komst van Berlusconi in de Italiaanse politiek een agressieve herinterpretatie van het verleden heeft plaatsgevonden, waarin delen van het Italiaanse volk Berlusconi zien als de nieuwe 'Duce'.¹⁷⁸ In Vlaanderen toont de NV-A (net als het Vlaams Blok een afstamming van de Volksunie) aan dat het succes van het Vlaams

---

¹⁷⁶ Marc Bovens en Anchrit Wille, *Diplomademocratie. Over de spanning tussen meritocratie en democratie* (Amsterdam 2011) 107-111.

¹⁷⁷ Bovens en Wille, *Diplomademocratie*, 112-113.

¹⁷⁸ Aram Mattioli, *Viva Mussolini. Die Aufwertung des Faschismus im Italien Berlusconis* (Paderborn 2010) 144-145.

nationalisme niet beperkt is gebleven tot het Vlaams Blok. In Nederland zet naast Fortuyn ook CDA-leider Balkenende in aanloop naar de verkiezingen van 2002 zich af tegen de multiculturele samenleving en bij de kiezer stond het ‘rechtse’ thema van criminaliteit en veiligheid bovenaan de agenda.¹⁷⁹

De onderwerpen waarmee de rechtspopulisten scoren zijn taboedoorbrekend. In Italië wordt gebroken met de oude politiek. Voor het eerst sinds de Tweede Wereldoorlog keren in Europa onder leiding van Berlusconi in Italië neofascisten toe tot een regering. In Vlaanderen is het afscheidings thema door Vlaams Blok op de kaart gezet en hier profiteert de NV-A van mee. Deze partij wint in 2010 de verkiezingen door juist dit thema centraal te stellen. En in Nederland houdt het integratiedebat lang na het verdwijnen van de LPF aan. Hierdoor is het huidige politieke klimaat minder overzichtelijk dan tijdens de verzuilde politiek van de twintigste eeuw. Het is niet verwonderlijk dat de partijen die taboerijke thema’s aan de kaak willen stellen, door de politiek en kiezers weinig steun krijgen. Berlusconi, Dewinter en Fortuyn hebben met elkaar gemeen dat ze op geheel eigen wijze een taboe hebben doorbroken, waardoor ze op een grotere steun van de kiezers kunnen rekenen dan hun voorgangers.

Ideologieënvrij?

Het staat vast dat de bestudeerde partijen zich niet hebben gebonden aan een politieke ideologie zoals de christendemocratie, het socialisme of het liberalisme. Deze non-confirmitie versterkt het populistische karakter van de partijen. Het succes van de populistische nieuwkomers kan deels verklaard worden door de oprichting van een eigen partij (met uitzondering van Dewinter, al staat hij wel symbool voor de nieuwe koers van het Vlaams Blok). In plaats van de boodschap vanuit een gevestigde partij te brengen proberen Berlusconi, Dewinter en Fortuyn het gevestigde politieke systeem van buitenaf te breken.¹⁸⁰

---

¹⁷⁹ Hans Wansink, *De erfenis van Fortuyn. De Nederlandse democratie na de opstand van de kiezers* (Amsterdam 2004) 109.

¹⁸⁰ Gerd Reuter, *Rechtspopulismus in Belgien und den Niederlanden. Unterschiede im niederländischsprachigen Raum* (Osnabrück 2009) 58.

Het is moeilijk om de partijen in een ideologisch hokje te plaatsen. Op zichzelf is nationalisme een dunne ideologie. Dit houdt in dat het buiten het rechtvaardigen van de eisen van de natie, waarin het zich in sommige gevallen superieur voelt boven andere naties en het geen antwoorden biedt op de vragen zoals de manier waarop schaarse goederen moeten worden gedistribueerd. Deze worden wel beantwoord door de macro-ideologieën zoals het liberalisme en het socialisme.¹⁸¹

Nationalisme kan niet alle vragen beantwoorden die macro-ideologieën wel beantwoorden, maar ze zijn conceptueel rijker dan dat critici beweren. Ze verwijzen naar een breed scala problemen, behoeften en bezigheden die politieke macro-ideologieën vaak negeren. Bovendien zit er weinig nut in het vergelijken met de leerstellingen van één ideologie met een compleet verschillende ideologie. Als nationalisme faalt om vragen te beantwoorden over sociale wetgeving en de verdeling van financiële middelen (behalve op een vage en zeer indirecte manier) komt dat door hun focus op idealen en problemen van identiteit, autonomie, eenheid en authenticiteit, waar de andere ideologieën nauwelijks over reppen. Bovendien is nationalisme in de etnosymbolische vorm als politieke ideologie een vorm van cultuur of religie. Dit komt door de centrale notie van de natie. Dit is een benadering, waardoor enige theorie ontbreekt. Daardoor is het misleidend om te proberen om nationalisme te vergelijken met politieke macro-ideologieën.¹⁸²

Integralisme

Hetzelfde geldt voor het populisme. Het wijst niet alle dominante waarden en opvattingen van macro-ideologieën af, maar doorgaans alleen bepaalde denkbeelden zoals het multiculturalisme en het establishment in het geval van de bestudeerde partijen. Zij roepen niet op tot andere ideologie, maar doen een beroep op gezond verstand of onderbuikgevoelens van het volk. Daarom is populisme geen complete ideologie maar een dunne ideologie, die meestal vastgeplakt wordt aan een dikke ideologie of elementen daaruit. Dit komt overeen met het kenmerk van de

---

¹⁸¹ Michael Freeden, *Ideology. A very short introduction* (Oxford 2003) 98.

¹⁸² Anthony D. Smith, *Nationalism. Theory, ideology, history* (Cambridge 2001) 33.

permeability (doordringbaarheid) van ideologieën. Deze zijn niet exclusief in hun ideeën, begrippen en voorstellingen.¹⁸³

Dit komt duidelijk naar voren in de omschrijving van de LPF die PvdA politica Jet Bussemaker geeft als ze de LPF probeert te ideologiseren. ‘Je pikt de basisdemocratie van radicaal links, het recht op publieke voorzieningen van de sociaaldemocratie, normen en waarden van de christendemocratie, lastenverlichting en een streng WAO-beleid van liberaalrechts, en de haat tegen de verzorgingsstaat, het feminisme en vreemdelingen van het neoconservatisme.’¹⁸⁴

Leiderschap, Organisatie en media

Italië

De manier waarop Silvio Berlusconi zich voor verkiezingen presenteert is ongeëvenaard. Berlusconi is ervan overtuigd dat het lot hem heeft uitverkoren om zijn land te redden. Italië heeft volgens Berlusconi een sterke leider nodig en die zijn volgens hem niet in Italië aanwezig, zichzelf uitgezonderd.¹⁸⁵ Zijn charismatische leiderschap staat in het verlengde van twee andere kenmerken van Forza Italia. Naast het charismatische leiderschap heeft de partij een patrimoniaal en bedrijfsmatig karakter. Alles wordt beslist en bepaald in een topdown structuur met Berlusconi bovenaan. Zijn manier van charismatisch leiding geven wordt intern (patrimonialisme) en extern (bedrijfsstructuur) gelegitimeerd.¹⁸⁶

Berlusconi is een *selfmade man* die zichzelf buiten de politiek plaatst. Het ondernemende karakter van besturen heeft hij gekopieerd naar zijn politieke doelen. Het propageren van individualisme, ondernemerschap, consumentisme en hedonisme ventileren dit. Hij wordt hierin gesteund door de politieke communicatiemiddelen. Italianen halen hun politieke informatie uit massacommunicatiemiddelen zoals krant en televisie. Berlusconi bezit sinds de jaren negentig zestig procent van de tv-markt en

---

¹⁸³ Michael Freeden, *Ideology. A very short introduction* (Oxford 2003) 63-64.

¹⁸⁴ Jet Bussemaker, ‘Pim Fortuyn: de eerste politieke postmodernist’, *Socialisme en Democratie* 4 (2002) 8-9.

¹⁸⁵ Alexander Stille, *Silvio Berlusconi. De inname van Rome* (Amsterdam 2006) 165.

¹⁸⁶ Caterina Paolucci, ‘The nature of Forza Italia and the Italian transition’, *Journal of Southern Europe and Balkans* 8 (2006) 163-178, 166

twee populaire weekbladen. De media centreren Berlusconi als de presidentskandidaat en de politieke plannen staan op de tweede plaats.¹⁸⁷ De campagne van Forza Italia in 2001 staat dus volledig in het teken van Silvio Berlusconi en heeft met het thema *una storia Italiana* een nationalistisch karakter.¹⁸⁸ Televisieprogramma's blijken de sleutel te zijn van het electorale succes van Berlusconi. Politiek geëngageerde Italianen halen op deze manier hun politieke informatie steeds minder uit de geschreven pers. Het voordeel hiervan is dat Italianen minder elkaar in de haren vliegen in politieke kwesties, maar het nadeel is dat de indruk wordt gewekt dat er geen politieke ideeën meer bestaan die de moeite waard zijn om zich voor in te zetten.¹⁸⁹ Berlusconi heeft de publieke opinie over de dubbele belangen van tegelijkertijd zijn premierschap en ondernemerschap zodanig weten te beïnvloeden, dat deze weinig tot geen rol spelen in de keuze van de Italiaanse kiezer.¹⁹⁰

Ten tijde van het premierschap bezit Berlusconi naast de vele commerciële zenders ook de staatszenders van de RAI. Deze berichten louter positief over Berlusconi's politiek. Een voorbeeld hiervan is een toespraak die Berlusconi houdt voor de Verenigde Naties. In de uitzendingen van de RAI wordt het fragment ondersteund met een gemonteerd applaus voor Kofi Annan.¹⁹¹ Bovendien treedt de parlementaire oppositie slechts gematigd kritisch op tegen Berlusconi's politiek, waarschijnlijk uit angst voor zijn macht in de media.¹⁹²

België

Ondanks een gebrek aan een bijzonder uitgesproken leiderspersoonlijkheid is het Vlaams Blok er in geslaagd om een duurzame positie binnen het Belgische politieke spectrum te bemachtigen.¹⁹³ Filip Dewinter is al jaren het gezicht achter de Vlaams-nationalistische partij door het aan de kaak stellen van het migrantenthema.

---

¹⁸⁷ Daniele Albertazzi (ed.), *Resisting the tide. Cultures of opposition under Berlusconi (2001-2006)*, (New York 2009) 4-10.

¹⁸⁸ Alexander Stille, *Silvio Berlusconi. De innamen van Rome* (Amsterdam 2006) 314.

¹⁸⁹ Stille, *Silvio Berlusconi*, 18.

¹⁹⁰ Christopher Cepernich, 'The Changing Face of the Media', in: Daniele Albertazzi (ed.), *Resisting the tide. Cultures of opposition under Berlusconi (2001-2006)*, (New York 2009) 32-45, 34.

¹⁹¹ Stille, *Silvio Berlusconi*, 371.

¹⁹² Albertazzi (ed.), *Resisting the tide*, 10.

¹⁹³ Gerd Reuter, *Rechtspopulismus in Belgien und den Niederlanden. Unterschiede im niederländischsprachigen Raum* (Osnabrück 2009) 182-185.

Maar hij is niet het enige echte kopstuk. Naast Dewinter zijn bijvoorbeeld Frank Vanhecke en Gerolf Annemans prominente figuren binnen het Vlaams Blok die de prioriteit blijven leggen bij de Vlaamse onafhankelijkheid.¹⁹⁴ Het Vlaams Blok heeft Dewinter geprobeerd als leider te presenteren, maar is daarin door de media niet echt geholpen.¹⁹⁵ Ondanks de afwezigheid van een duidelijke leider binnen Vlaams Blok is er geen sprake van een democratisch geleide partij. De besluitvorming loopt van boven naar beneden waarin niet het partijcongres, maar de partijraad het hoogste orgaan vormt. Enige vorm van ledeninspraak is niet aan de orde. Dit komt door de angst om van binnenuit verscheurd te raken door mogelijke aantrekking van extremisten.¹⁹⁶

Het Vlaams Blok heeft altijd het idee gehad dat het in een kwaad daglicht gesteld wordt door de populaire media zoals de kranten *Het Laatste Nieuws* en het *Gazet van Antwerpen* en de televisiezenders VRT en VTM. Maar de partij wordt gemeden waar het mogelijk is, waardoor het *cordon sanitaire* niet alleen in de politiek, maar ook in de media van kracht is.¹⁹⁷

Toch wordt in 2003 het *cordon sanitaire* van het Vlaams Blok door de meeste Vlaamse media verbroken en worden controversiële thema's aangehaald, die voornamelijk te maken hebben met de misdaad. Deze doorbreking kan worden gezien als de opening van de Doos van Pandora wat betreft de massacommunicatie naar extreem rechtse kiezers.¹⁹⁸ Sinds de openheid nemen de stemmenaantallen na de Vlaamse verkiezingen van 2004 af.

Het gebrek aan en selectiviteit van de media-aandacht leidt tot een verandering van tactiek binnen de partij. Men gaat meer straatacties organiseren in plaats van

---

¹⁹⁴ Jan Erk, 'From Vlaams Blok to Vlaams Belang', *West European Politics* 28 (2005) 493–502, 498.

¹⁹⁵ Gianpietro Mazzoleni, 'Populism and the Media', in: Daniele Albertazzi en Duncan MacDonnell (ed.), *Twenty-first century populism. The spectre of Western European democracy*, (Basingstoke 2007) 49-65, 53.

¹⁹⁶ Marc Spruyt, *Wat u moet weten over het Vlaams Belang. Het beste van Blokwatch* (Berchem 2006) 43-44.

¹⁹⁷ Spruyt, *Wat u moet weten over het Vlaams Belang*, 211.

¹⁹⁸ Mazzoleni, 'Populism and the Media', in: Daniele Albertazzi en Duncan MacDonnell (ed.), *Twenty-first century populism*, 49-65, 59-60.

parlementaire interpellaties, omdat men denkt dat er op die manier makkelijker kiezers zijn te winnen.¹⁹⁹

Nederland

De verschijning Pim Fortuyn is er een die voor 2001 ongewoon is op het Nederlandse politieke toneel. Fortuyn presenteerde zich in korte tijd aan het Nederlands publiek als een politiek merk. De kale Fortuyn vertoont zich altijd in een maatpak met een (overdreven) dik geknoopte das. Hij laat zich door zijn chauffeur rondrijden in een chique Daimler en heeft in zijn vrijstaande *Palazzo di Pietro* in Rotterdam een butler in dienst. Fortuyn is een verschijning die breekt met de politieke traditie. De politieke machocultuur doorbreekt hij door zijn homoseksuele geaardheid niet onder stoelen of banken te steken. Bovendien idealiseert Fortuyn het jong zijn en probeert zelf ook jong en verfrissend over te komen om het contrast met de saaie zittende politici duidelijk te maken.²⁰⁰ De manier waarop Fortuyn breekt met Leefbaar Nederland, zijn eigen lijst opricht en zelf aan de verkiezingen deelneemt, toont aan dat Fortuyn overtuigd is van zijn eigen kwaliteiten. En niet onterecht, aangezien in de peilingen binnen de kortste keren alle stemmen van Leefbaar Nederland bij Fortuyn terecht komen. Fortuyn heeft een sterk leiderschapsideaal en de uitgesproken ambitie om premier te worden. Hij presenteert zichzelf als een traditioneel vaderfiguur die veel waarde hecht aan tradities.²⁰¹

Fortuyn maakt in de aanloop naar de verkiezingen als geen ander gebruik van de media, vooral de televisie. De jaren negentig worden omschreven als de medialogica. Dit houdt in dat de media de agenda van de campagnes bepaalt. De stijl verandert van beschrijvende en vaak langdradige verhandelingen naar een duidende vorm waar spektakel voorop staat. Inhoudelijke uiteenzettingen moeten wijken voor een stijl die vergelijkbaar is met sportverslaggeving met de opiniepeilingen als tussenstanden. De komst van Fortuyn op het toneel heeft tot gevolg dat deze medialogica wordt doorbroken. Ten eerste bezit Fortuyn een uitgekende mediamix die de medialogica te boven gaat. Deze varieert van het schrijven van provocerende

---

¹⁹⁹ Gerd Reuter, *Rechtspopulismus in Belgien und den Niederlanden. Unterschiede im niederländischsprachigen Raum* (Osnabrück 2009) 195-196.

²⁰⁰ Dick Pels, *De geest van Pim. Het gedachtegoed van een politieke dandy* (Amsterdam 2004) 37-40.

²⁰¹ Pels, *De geest van Pim*, 188.

columns in tijdschrift *Elsevier* tot het leggen van bommetjes in het tv-programma *Business Class* van zijn goede vriend Harry Mens. Fortuyn gebruikt de media om nieuws te presenteren in plaats van dat de media de politieke partijen en politici gebruikt om nieuwsmanagement toe te passen. Fortuyn is een mediagenieke figuur in interviews, televisiedebatten of talkshows zijn politieke tegenstanders weet te overvleugelen. Ten tweede wordt het migrantenvraagstuk door de media niet adequaat belicht, waardoor sommige mensen de media beginnen te zien als een onderdeel van de oude politieke orde.²⁰²

De overeenkomsten

Het populisme wordt versterkt door de onderbuikgevoelens van de kiezer. Een belangrijk element hierin is het neerzetten van een charismatisch leider. Silvio Berlusconi en Pim Fortuyn hebben op elk hun eigen wijze zichzelf neergezet als de uitverkorene om hun land uit het zogenaamde slop te trekken. De partij fungeert in dit geval als mechanisme van de leider. Het Vlaamse voorbeeld wijst uit dat de sterke organisatiestructuur van het Vlaams Blok een goed alternatief vormt voor het gebrek aan een duidelijke leider. Ondanks dat is Dewinter door het uitspreken van het privilegiëren van het Vlaamse volk ten opzichte van migranten vanaf 1992 het uithangbord geworden van het Vlaams Blok en een reden waarom de partij tot 2004 een continue groei heeft doorgemaakt.

Het gebruik van media speelt in de presentatie van partij, leider en programma een belangrijke rol. Onderzoek heeft uitgewezen dat in veel Europese landen de onafhankelijkheid van nieuws en televisieprogramma's wordt geschaad door politieke invloed en controle. De nieuwsmedia vormen het mondstuk van de heersende klasse en deze gebruiken hun journalistieke wapens om de status-quo te verdedigen in het geval van aanvallen door populistische bewegingen op het establishment.²⁰³ Dat de media niet altijd een doorslaggevende factor hoeft te zijn blijkt uit het succes van het Vlaams Blok en het feit dat in Nederland de tot dan toe onbekende Jan Peter

---

²⁰² Hans Wansink, *De erfenis van Fortuyn. De Nederlandse democratie na de opstand van de kiezers* (Amsterdam 2004) 221-241.

²⁰³ Gianpietro Mazzoleni, 'Populism and the Media', in: Daniele Albertazzi en Duncan MacDonnell (ed.), *Twenty-first century populism. The spectre of Western European democracy*, (Basingstoke 2007) 49-65, 51.

Balkenende met minder media-aandacht dan zijn collega-lijsttrekkers de verkiezingen van 2002 wint.

De organisatie van de partijen Forza Italia, Vlaams Blok en LPF zijn vergelijkbaar in de relatief lage ledenaantallen. Ondanks hun electorale successen kennen de partijen weinig vaste leden. Een vaste basis van kiezers ontbreekt waardoor het populistische karakter duidelijk wordt. Bovendien is er een zichtbare hiërarchie in de partijen. Dit is een vergelijkbare structuur met het klassiek fascisme. De leider bepaalt hierin de koers van de partij en de leden hebben weinig tot geen inspraak. Het uitsluiten van inspraak is enerzijds om de partij volledig in dienst te laten staan van de leider. Vooral bij Forza Italia en de LPF is dit zichtbaar. Anderzijds zorgt dit voor het weren van extremisten uit de achterban. Dit is voornaamste reden van het Vlaams Blok voor de structuur van de partij.

Strijd

Een groot verschil met het klassiek fascisme is het gebrek aan geweld. Binnen het netwerk van de Vlaamse Beweging zijn Voorpost en VMO organisaties die niet hebben geschuwd geweld te gebruiken.²⁰⁴ Rellende voetbalsupporters in Den Haag als reactie op de dood van Fortuyn en de mogelijke connectie van Berlusconi met de Italiaanse maffia lijken op een gewelddadig verband te wijzen. Gewelddadige groepen kunnen zich tot de nationalistische partijen aangetrokken voelen, maar van enige (bewezen) samenwerking is geen sprake. De strijd die wordt aangegaan met politieke tegenstanders beperkt zich tot een mondelinge strijd. Het opgeven van fysiek geweld is een belangrijk punt in de vergelijking met klassiek fascisme. Zoals in hoofdstuk twee staat geschreven groeit nazi-Duitsland uit tot datgene wat Mussolini voor ogen heeft: een totalitaire heerschappij onder leiding van één sterke leider die geen verantwoording hoeft af te leggen, in het bezit van een sterk en gedisciplineerd leger dat strijdt voor de verlossing en restauratie van de natie. Deze aspiraties mist Mussolini het grootste gedeelte van zijn tijd als heerser.

---

²⁰⁴ Marc Spruyt, *Wat u moet weten over het Vlaams Belang. Het beste van Blokwatch* (Berchem 2006) 151-162.

Het fascisme onderscheidt zich van deels vergelijkbare ideologieën zoals populisme en nationalisme door middel van het geweldsaspect. Dit moet natuurlijk in het tijdsbeeld gezien worden, aangezien terreur, militarisme en expansie tot en met de eerste helft van de twintigste eeuw in West-Europa niet ongewoon is geweest. Maar het is een onderscheidend element van deze ideologie. Het missen van dit aspect van partijen of bewegingen zorgt zodoende voor een onmogelijke vergelijking van het klassiek fascisme met nieuwe of lichtere vormen van fascisme. De ideologische en historische verwantschap van extreemrechtse, rechts-populistische en nationalistische partijen met het fascisme kan niet worden ontkent. Maar de fascistische kwalificatie van dit soort partijen wordt in veel gevallen te snel gemaakt. Dit komt mede doordat het fascisme halverwege de twintigste eeuw wordt aangezien als het kwaad, en het kwaad tegenwoordig fascisme genoemd wordt.²⁰⁵

De toekomst

Na het wegvallen van de LPF vechten de partijen van ex-VVD'ers Geert Wilders en later Rita Verdonk (Trots op Nederland) in Nederland om de zetels die aan de rechterkant van het politieke spectrum te verdelen zijn. Uiteindelijk wint de Partij voor de Vrijheid van Wilders deze strijd en bezit na de negen Tweede Kamerzetels in 2006, 24 zetels in 2010. Dit heeft geresulteerd in een gedoogconstructie waarin de PVV het minderheidskabinet van VVD en CDA grotendeels steunt. De PVV heeft in vergelijking met de LPF grotendeels overeenkomende standpunten omtrent islam, uitbreidende immigratie, Europa en nationale cultuur.

In België wordt het Vlaams Blok in november 2004 door het Hof van Cassatie veroordeeld voor racisme. Hierdoor dreigt het Blok de overheidssubsidie te verliezen. De partij reageert door een naams- en statutenwijziging. Het Vlaams Belang is de opvolger van het Vlaams Blok. Ondanks dezelfde leden en volksvertegenwoordigers is het een iets gematigdere koers ingeslagen.²⁰⁶ Sindsdien is het aantal stemmen voor Vlaams Belang min of meer gelijk gebleven tot aan de federale Kamerverkiezingen van 2010. De Nieuw-Vlaamse Alliantie van Bart de Wever behaalt hierin een met 27 zetels een monsterscore en wordt de grootste partij van België. Het Vlaams Belang

²⁰⁵ Patrick Stouthuysen, Patrick Stouthuysen, *Extreem-rechts in na-oorlogs Europa* (Brussel 1993) 9.

²⁰⁶ Jan Erk, 'From Vlaams Blok to Vlaams Belang', *West European Politics* 28 (2005) 493–502, 495.

verliest voor het eerst zetels en gaat van 17 naar 12. De N-VA pleit evenals het Vlaams Belang voor Vlaamse onafhankelijkheid, waarmee het Vlaams nationalisme een zeer breed draagvlak heeft. Dit heeft geresulteerd in de langste kabinetsformatie ter wereld door de verdeeldheid op zowel ideologisch als communautair gebied. Een verdere federalisering en eventuele scheuring van het land vallen niet uit te sluiten.

De tweede ambtstermijn van Silvio Berlusconi als premier van het land (2001-2006) is het langstzittende kabinet in naoorlogs Italië. In 2008 is de fuseert Forza Italia met Alleanza Nazionale. Het nieuwbakken *Popolo della Libertà* (Volk van de Vrijheid) vormt wederom samen met Lega Nord een coalitie en Berlusconi wordt voor de derde keer in zijn loopbaan minister-president. Deze eindigt in november 2011 onder druk van president Giorgio Napolitano. Een zakenkabinet onder leiding van Mario Monti vervangt Berlusconi. Mede hierdoor en de breuk met voormalig coalitiegenoot Giancarlo Fini kan Berlusconi zich keren tegen het politieke ‘establishment’. Ondanks zijn verminderde populariteit zou hij met behulp van zijn media-imperium in de toekomst wederom een gooi naar de macht kunnen doen.

Enige toekomst voor politieke partijen die gestuurd worden door macro-ideologieën lijkt er niet te zijn. De strijd tussen socialisme en kapitalisme is uitgemond in het idee van de liberale sociaaldemocratie. Politieke partijen moeten door de komst van de derde politieke scheidslijn standpunten innemen over sociaal-culturele thema’s die door de macro-ideologieën niet duidelijk beantwoord worden. Dit zorgt voor meer pragmatisme bij de traditionele partijen. Het populisme hoeft door zijn kameleontische karakter niet terug te vallen op basiswaarden of ideeën. En kan op deze manier profiteren van de nieuwe politieke omstandigheden.

De rechts-populistische partijen kunnen nationalistische standpunten uitdragen wanneer partijen dat noodzakelijk achten. De verdergaande Europese eenwording, lopende en mogelijk nieuwe immigratie- en integratievraagstukken en economische of politieke crises zullen de populistische partijen aangrijpen om de natie weer centraal te stellen.

Het fascisme als ideologie lijkt in de huidige politieke omstandigheden in West-Europa te zijn uitgespeeld. De democratische waarden zijn gevestigd en door

middel van internationale politieke en economische allianties en bondgenootschappen wordt de politieke stabiliteit gewaarborgd. Populisten wantrouwen dergelijke machtsblokken. Zij zullen dit en de sociaal-culturele thema's blijven aangrijpen om de belangen van het volk te behartigen.

Theorieën over het einde van de geschiedenis en ideologieën door onder meer Francis Fukuyama laten zien dat het ideologische debat leeft en dat het definitieve einde van ideologieën niet in zicht is.²⁰⁷ Het zijn alleen de macro-ideologieën die plaats maken voor pragmatische politiek, populisme en vormen van integralisme, waarin het nationalisme in de mogelijk veranderlijke etnosymbolische vorm een rol zal blijven spelen.

---

²⁰⁷ Andrew Heywood, *Political ideologies. An introduction* (New York 2003) 319-326.

Conclusie

De drie politieke bewegingen die centraal staan in dit onderzoek tonen parallellen met het klassiek fascisme. Het benadrukken van het herstel van de natie speelt hier een grote rol in. Het aanklaarten van het nationale verval en het afzetten tegen het politieke establishment en de heersende politieke waarden zijn uit het oog springende vergelijkingen. Ook de rol van de leider toont op bepaalde punten gelijkenissen. Partijen met een ‘fascistischachtig’ karakter worden door Andrew Heywood omschreven als democratisch fascistisch of neofascistisch. Ik heb duidelijk gemaakt dat deze terminologie mijns inziens niet toepasbaar is op Forza Italia, Vlaams Blok en Lijst Pim Fortuyn.

Door de ontzuiling en toenemend pragmatisme bij voorheen ideologisch gestuurde partijen is het aantal zwevende kiezers enorm toegenomen. De val van het communisme betekent aan de ene kant de definitieve winst van het kapitalisme in combinatie met de liberale democratie. Aan de andere kant breidt de globalisering verder uit door bijvoorbeeld een groeiende Europese Unie. Er ontstaat een internationale situatie van zekerheid en veiligheid. De natiestaat lijkt niet meer van belang. Van deze ontwikkeling maken Forza Italia, het Vlaams Blok en de LPF gebruik door juist de identiteit van de natie centraal te stellen.

In Nederland is de massale steun aan nationalistisch ingestelde politiek een nieuw fenomeen. Door de provinciale verscheidenheid lijkt de tolerantie het hoofdkenmerk van de Nederlandse identiteit. Uiterekend deze tolerantie wordt op de proef gesteld door de standpunten van de LPF. In België hoopt een aanzienlijk deel van de Vlaamse natie al jarenlang op de scheiding van de Belgische staat. Het proces heeft geresulteerd in een gelijkstelling van de Nederlandse taal en de steeds verdergaande federalisering van het land. Het gat tussen de Italiaanse staat en de Italiaanse natie is sinds de eenwording niet gedicht. Mede door zich toe te leggen op de natie haalt Forza Italia goede verkiezingsresultaten.

Het cordon sanitaire tegen het Vlaams Blok en het 70-puntenplan heeft in België voor een verandering in het politieke spectrum gezorgd. Van een duidelijke breuklijn zoals in Nederland (deelname LPF in 2002) en Italië (gevolgen van

Tangentopoli schandaal in 1994) is geen sprake. Echter is de breuk met de naoorlogse consensusdemocratieën wel een gemeenschappelijk kenmerk. De populariteit van het Vlaams nationalisme is een ontwikkeling die zolang er sprake is van een Belgische staat waarschijnlijk onverminderd zal blijven.

Door de ontzuiling en bijgevolg de groeiend aantal zwevende kiezers zijn politieke partijen minder zeker van een vast kiezerspubliek. De grote macro-ideologieën gaan een steeds kleinere rol spelen. Traditionele partijen willen zich tot de massa richten om een zo groot mogelijk aantal kiezers te trekken. Echter willen deze partijen hun liberale, sociale, of christelijke afkomst niet verloochenen.

Populistische partijen zijn niet of nauwelijks afhankelijk van een ideologie. Zij kunnen door zich pragmatisch op te stellen standpunten innemen, zonder dat deze door een vaste ideologie worden ondersteund. Daarvoor in de plaats stellen zij het belang van de natie. De komst van de sociaal-culturele thema's op de politieke agenda draagt bij aan de verminderde rol van de macro-ideologieën. Populistische partijen geven een duidelijke visie op de sociaal-culturele thema's. Dit zorgt voor een derde scheidslijn op het politieke spectrum en het vervagen van de links-rechtsas. Van deze situatie maken Forza Italia, het Vlaams Blok en de LPF gebruik wat resulteert in een hoogtepunt van de partijen na de millenniumwisseling.

De nationale cultuur wordt in de ogen van de populisten bedreigd worden door Europese integratie en buitenlandse migranten. Deze standpunten zijn voor Heywood doorslaggevend in de benoeming van het neofascisme. Door het kameleontische en veelzijdige karakter van populistische en neonationalistische partijen is de koppeling met neofascisme snel gemaakt. Echter missen de neofascistische een aantal sleutelkenmerken waarmee het klassieke fascisme zich onderscheidt van andere politieke stromingen.

De aanvaarding van het politieke pluralisme en de electorale democratie van de partijen is een opvallend verschil. De breuk die de partijen willen forceren met het politieke establishment vindt plaats binnen de kaders van het democratische systeem. Dit heeft in Italië en Nederland geleid tot politieke samenwerking.

Van pure machtswellust of de ambitie om een regime te voeren wat trekken heeft van totalitarisme is absoluut geen sprake bij de onderzochte partijen. Dit komt door het ontbreken van gewelddadige strijd bij de onderzochte partijen. De enige gevoerde strijd vindt plaats binnen het politieke domein. Heywood spreekt hierdoor van democratisch fascisme. Echter zorgt het missen van een onderscheidend kenmerk van het fascisme voor een onjuiste begripsbetekenis. Hierdoor is de omschrijving democratisch fascisme een contradictio in terminis.

Het fascisme deelt met nationalisme en populisme de verenigbaarheid met andere (macro-)ideologieën of waarden van andere ideologieën. Het fascisme is ondanks het kameleontische karakter een specifieke ideologie. Wanneer de onderscheidende kenmerken van fascisme ontbreken, blijft er een vorm van nationalisme of populisme over.

Het is moeilijk om gradaties van fascisme te maken. De mate van geweld in Nazi-Duitsland is extremer dan het Italië van Mussolini. Bovendien blijven de kaders van de liberale staat in Italië grotendeels overeind staan, terwijl in Duitsland wel een volledig totalitair systeem actief is. Het betitelen van een lichte vorm van fascisme zou toepasbaar kunnen zijn op het systeem in Italië tot de afhankelijkheid van Duitsland. Een lichte vorm van fascisme impliceert echter een gemis. Het gemis van een onderscheidend kenmerk van het fascisme zoals het geweld of de afwijzing van de democratie zorgt zodoende voor een onmogelijke beschrijving van een politieke stroming of partij als fascistisch.

Als het neofascisme één of meerdere kenmerken van het klassiek fascisme mist, kan dit voor onduidelijkheid zorgen. Welk element of kenmerk er ontbreekt, is niet duidelijk. Wat er overblijft van wat Heywood en anderen beschrijven als democratisch fascisme en neofascisme is populisme als het spook van de democratie. Van een bedreiging van de liberale democratie is geen sprake geweest. Het populistisch spook is in de gevallen van Forza Italia, Vlaams Blok en Lijst Pim Fortuyn ondersteunende verschijningsvorm van de democratie gebleken. Ook lijkt de toekomst te wijzen op reguliere participatie in de democratische systemen van Italië, België en Nederland.

Literatuurlijst

Aerts, Remieg, *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland, 1780-1990* (Nijmegen 1999).

Albertazzi, Daniele (ed.), *Resisting the tide. Cultures of opposition under Berlusconi (2001-2006)* (New York 2009).

Albertazzi, Daniele en Duncan MacDonnell (ed.), *Twenty-first century populism. The spectre of Western European democracy*, (Basingstoke 2007).

Anderson, Benedict, *Imagined communities. Reflections on the origin of nationalism* (Londen 2006).

Bovens, Marc en Anchrit Wille, *Diplomademocratie. Over de spanning tussen meritocratie en democratie* (Amsterdam 2011).

Brierley William en Luca Giacometti 'Italian national identity and the failure of regionalism', in: Brian Jenkins en Spyros A. Sofos (ed.), *Nation and identity in contemporary Europe* (Londen 1996) 172-199.

Van der Brug, Wouter, Meindert Fennema, Sjoerdje van Heerden en, Sarah L. de Lange, 'Hoe heeft het integratiedebat zich in Nederland ontwikkeld?', *Migrantenstudies* 25 (2009) 198-220.

Bussemaker, Jet, 'Pim Fortuyn: de eerste politieke postmodernist', *Socialisme en Democratie* 4 (2002) 8-9.

Buyse, Axel, *Nieuw radicaal rechts in Europa* (Antwerpen 2002).

De Winter, Lieven, *The Vlaams Blok and the heritage of extreme-right flemish-nationalism*, (Leuven 2004).

Erk, Jan, 'From Vlaams Blok to Vlaams Belang: The Belgian Far-Right Renames Itself', *West European Politics* 28 (2005) 493-502.

Figari, Adriaan, *De bestrijding van de neofascistische partij msi in naoorlogs Italië* (Leiden 1995).

Fortuyn, Pim, *Beklemmend Nederland* (Utrecht 1995).

Fortuyn, Pim, *De verweesde samenleving* (Uithoorn 2002).

Freedon, Michael, *Ideology. A very short introduction* (Oxford 2003).

Giesen, Peter, *Land van Lafaards. Geschiedenis van de angst in Nederland* (Wormer 2007).

Gildea, Robert, *Barricades and Borders. Europe 1800-1914* (Oxford 2003).

- Gingrich, André en Marcus Banks (ed.), *Neo-nationalism in Europe and beyond. Perspectives from social anthropology* (Oxford 2006).
- Harmsen, Robert, 'Euro-scepticism in the Netherlands : stirrings of dissent', *European Studies* 20 (2004) 99-126.
- Heywood, Andrew, *Political ideologies. An introduction* (New York 2003).
- Heywood, Andrew, *Political ideologies. An introduction* (New York 2007).
- Jagers, Jan, *De Stem van het Volk! Populisme als concept getest bij Vlaamse politieke partijen* (Antwerpen 2006).
- Laqueur, Walter Z., *Fascism. Past, present, future* (New York 1996).
- Leijendekker, Marc 'Berlusconi noemt Westen superieur', *NRC Handelsblad*, 27 september 2001.
- Mattioli, Aram, *Viva Mussolini. Die Aufwertung des Faschismus im Italien Berlusconis* (Paderborn 2010).
- 'Máxima: 'Nederlandse identiteit nog niet ontdekt'', *NRC Handelsblad*, 25 sept 2007.
- McKay, John P., Bennett D. Hill en John Buckler, *A History of Western Society* (Boston 2006).
- Nieder Korn, Jan Paul, Hans Peter Hye en Brigitte Mazohl, *Nationalgeschichte als Artefakt. Zum Paradigma "Nationalstaat" in den Historiographien Deutschlands, Italiens und Österreichs* (Wenen 2009).
- Van Osta, Jaap, *Een geschiedenis van het moderne Italië* (Amsterdam 2008).
- Paolucci, Caterina, 'The nature of Forza Italia and the Italian transition', *Journal of Southern Europe and Balkans* 8 (2006) 163-178.
- Pels, Dick, *De geest van Pim. Het gedachtegoed van een politieke dandy* (Amsterdam 2004).
- Pissowotzki, Jörn, 'Der Populist Silvio Berlusconi' in: Nikolaus Werz, *Populisten in Übersee und Europa* (Opladen 2003) 127-143.
- Poorthuis, Frank en Hans Wansink, 'Grens dicht voor islamiet', *De Volkskrant*, 9 februari 2002.
- Quaglia, Lucia, *Euro-scepticism in Italy and Centre-Right and Right Wing Political Parties* (Brighton 2003).
- Reuter, Gerd, *Rechtspopulismus in Belgien und den Niederlanden. Unterschiede im niederländischsprachigen Raum* (Osnabrück 2009).

- Van Rossem, Maarten, *Waarom is de burger boos? Maarten van Rossem over hedendaags populisme* (Amsterdam 2010).
- Sanders, Luk en Carl Devos, *Politieke ideologieën in Vlaanderen. Liberalisme, socialisme, christendemocratie, Vlaams-nationalisme, ecologisme* (Antwerpen 2008).
- Sassoon, Donald, 'Is Italy flirting with fascism?', *New statesman* 137 (2008) 34-36.
- Smith, Anthony D., *Nationalism. Theory, ideology, history* (Cambridge 2001).
- Smith, Anthony D., *The Nation in History. Historiographical Debates about Ethnicity and Nationalism* (Cambridge 2000).
- Spruyt, Marc, *Wat u moet weten over het Vlaams Belang. Het beste van Blokwatch* (Berchem 2006).
- Slopp, Hans, *European Politics Into the Twenty-First Century: Integration and Division* (Westport 2000).
- Stille, Alexander, *Silvio Berlusconi. De inname van Rome* (Amsterdam 2006).
- Stouthuysen, Patrick, *Extreem-rechts in na-oorlogs Europa* (Brussel 1993).
- Szczerbiak, Aleks en Paul Taggart (ed.), *Opposing Europe? Case studies and country surveys* (New York 2008).
- Taggart, Paul, *Populism* (Buckingham 2000).
- Wansink, Hans, *De erfenis van Fortuyn. De Nederlandse democratie na de opstand van de kiezers* (Amsterdam 2004).
- Wils, Lode, *Van Clovis tot Happart. De Lange weg van de naties in de Lage Landen* (Antwerpen 2005).
- Wils, Lode, *Van de Belgische naar de Vlaamse natie. Een geschiedenis van de Vlaamse Beweging* (Leuven 2009).
- http://en.wikipedia.org/wiki/Horseshoe_theory [28 juli 2011].